Fullscreen

127

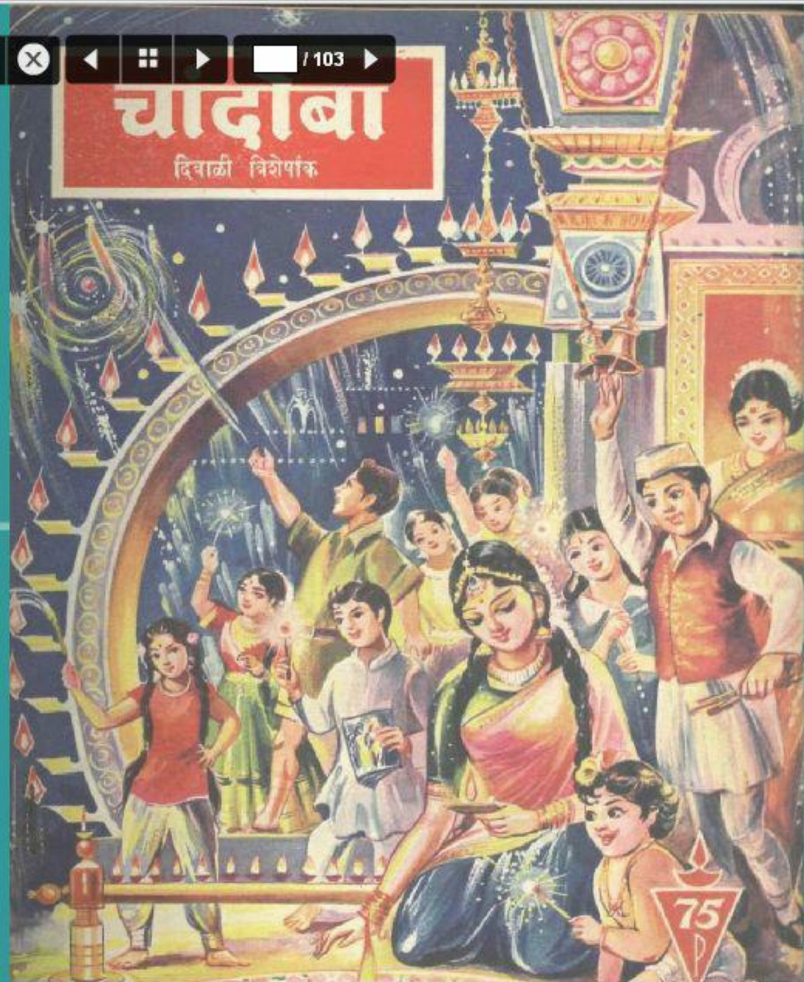

/ 103

भारताचा इतिहास

ओरिसा :

चोडगंग अनंतवर्मा याच्या कारकीर्दीत (१०७६-११४८ पर्यंत) एका शक्तिशाली राज्यांत ओरिसा राज्याची गणना होऊं लागली. शिलालेखांवरून असें कळतें कीं हें राज्य गंगेच्या मुखापासून गोदावरीच्या मुखापर्यंत पसरलेलें होतें. चोडगंग यानें धर्म, संस्कृत व आन्ध्रभाषा यांच्या उन्नतीस सहाय्य केलें. त्याच्या कारकीर्दीत निर्मिलेलें जगन्नाथपुरीचें देवालयच या गोष्टीची साक्ष पटवून देण्यास पुरें आहे.

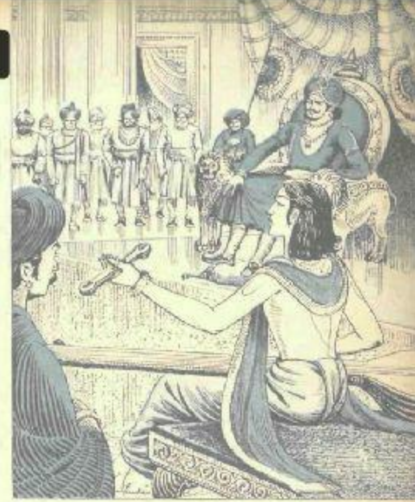
त्याच्यानंतर जे जे राजकर्ते ओरिसाच्या गादीवर आले त्यांनीं मुसलमानांच्या वारंवार होणाऱ्या स्वाऱ्या थोपवून ओरिसा राज्याचें रक्षण केलें. त्या सर्वांत प्रसिद्ध राजा नरसिंह प्रथम (१२३८-१२६४) हा होय. त्यानें बंगालच्या मुसलमान शासकांवर विजय मिळविला. जगन्नाथाच्या देवळाचें बांधकाम पुरें केलें आणि कोनार्कच्या सूर्य देवालयाच्या बांधकामास सुरवात केली. त्याच्यानंतर गंग वंशाचा ह्रास होत गेला व सूर्यवंशी राजांची सत्ता कायम झाली.

या नवीन राजवंशाची स्थापना कपिलेंद्र यानें केली. गंग वंशाच्या उत्तर काळांत क्षीण होत चाललेली कीर्ति व प्रतिष्ठा दोन्हींची प्राप्ति त्याला झाली. त्यानें राज्यांतली बंडाळी शांत केली. बलिष्ठ बीदरच्या सुलतानांना व विजयनगरच्या राजांना जिंकलें. त्यानें आपल्या राज्याची सीमा गंगेपासून दक्षिणेंत कावेरीपर्यंत भिडविली. गोपीनाथपुरम्‌च्या शिलालेखावरून तर त्यानें उदयगिरि व कांचीपुरम् देखील काबीज केलें होतें.

त्याच्यानंतर पुरुषोत्तम (१४७०-१४९७) याच्या कारकीर्दीत भाऊबंदकीमुळें गोदावरीच्या दक्षिणेचा प्रदेश त्याच्या हातांतून निघून गेला. कृष्णेच्या दक्षिणेकडील भाग साळव नरसिंह याच्या व कृष्णा आणि गोदावरी नद्यांच्या मधला प्रदेश बह्मनी सुलतानांच्या अमलाखालीं आला. तरी शेवटीं शेवटीं कृष्णेच्या दक्षिणेकडील हल्लींच्या गुंटूरचा कांहीं भाग पुन्हां ओरिसाच्या छत्रछायेखालीं आला.

पुरुषोत्तमच्या मुलाचें नांव प्रतापरुद्र (१४९९-१५४०). हा चैतन्य प्रभूंचा समकालीन व त्यांचा शिष्य पण होता. राज्याचा कांहीं भाग त्याच्या शत्रू राज्यांनीं हस्तगत करून घेतला. विजयनगरचा कृष्णदेवराय यानें गोदावरीच्या दक्षिणेकडील सर्व प्रदेश जिंकून आपल्या साम्राज्याला जोडला. १५२२ मध्यें गोवळकोंड्याच्या कुली कुतुब शाह यानें देखील ओरिसाचें राज्य जर्जर करून सोडण्यास मदत केली.

ओरिसा राज्याची शक्ति क्षीण होण्याचें एक मोठें कारण तेथील राजवंशानें स्वीकारलेला वैष्णवधर्म व वैष्णव धर्माचा झालेला प्रसार असें सांगण्यांत येतें.

सन् १५४१-४२ मध्यें कपिलेंद्रानें स्थापिलेल्या वंशाच्या जागीं भोज वंशाची सत्ता कायम झाली. या वंशाचा मूळ पुरुष गोविंद हा होय. त्याच्या मुलानें व दोघां नातवांनीं मिळून एकंदर १८ वर्षें राज्य केलें. मुकुंद हरिचंदन हा १५५९ मध्यें या वंशाच्या राजाला पदच्युत करून स्वतः गादीवर बसला. १५६८ पर्यंत त्यानें राज्य केलें. त्याला मुसलमानांच्या स्वाऱ्यांना तोंड द्यावें लागलें. बंगालच्या अफगाण शासनकर्त्यांचा विमोड करण्यासाठीं अकबर बादशाहनें याच्याशीं मैत्री करण्याचा विचार केला होता.

मेवाड :

रजपूत राजकर्त्यांना हिंदुस्थानभर जी कीर्ति मिळाली त्याच्या मुळाशीं मेवाडचें राज्य होतें. तेथें अनेक पराक्रमी, शासनकर्ते व कवि यांनीं जन्म घेतला. मेवाडच्या सुप्रसिद्ध राजवंशाचें नांव गुहिल राजपूत वंश असें होतें. सातव्या शतकापासून या राज्याची कीर्ति देशभर पसरलेली होती.

दिल्लीच्या हिंदू साम्राज्याचा शेवट झाल्यावर रजपूत राज्यकर्त्यांचे डोळे उघडले. अल्लाउद्दीन खिलजीनें चित्तोडचा जो अपमान केला होता त्याला त्याबद्दल खमखमीत शिक्षा देऊन राणाकुंभनें पुन्हां मेवाडची कीर्ति उज्वल करून दाखविली. त्यानें माळवा व गुजराथ येथील मुसलमान शासनकर्त्यांशीं युद्धें केलीं. जेवढा मुलख मेवाडच्या राज्यांत होता त्याचें त्यानें रक्षण केलें. मेवाडच्या रक्षणासाठीं बांधलेल्या ८४ किल्ल्यांपैकीं ३२ किल्ले राणा कुंभ यानेंच बांधले होते. त्यानें बांधलेल्या किल्ल्यांत कुंभलनेरच्या किल्ला व जयस्तंभ मुख्य होत. कुंभ स्वतः कवि व पंडित होता. सन् १४६९ मध्यें त्याच्या मुलानेंच त्याचा वध केला.

राणा संग्रामसिंह उर्फ राणा सांगा हा राणा कुंभ याचा नातू. सन् १५०९ च्या सुमारास हा गादीवर बसला. तो शूर व पराक्रमी होता. त्याला एकच डोळा होता. पाय देखील एकच होता. शरिरावर ८० जखमांचे वण होते. त्यानें माळवा, दिल्ली व गुजराथवर स्वाऱ्या करून विजय मिळविला. मेवाडच्या उन्नतीसाठीं त्यानें जें शौर्य गाजविलें त्याबद्दल इतर रजपूत राजे त्याच्याशीं हेवा करूं लागले. त्याचाच परिणाम खानव येथील युद्धांत झाला. त्याविषयीं वर्णन पुढें येईल.

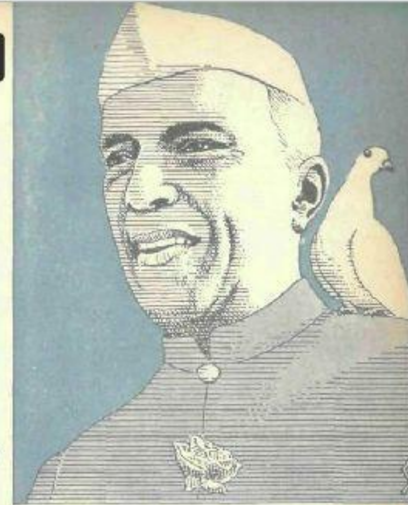
नेहरू चरित्र

[३]

बालक जवाहरलाल यांचें वय दहा वर्षांचें असेल, ते एका नवीन घरांत रहायला गेले. तें घर पहिल्या घरापेक्षां पुष्कळच मोठें होतें. त्या घरांत मोठी बाग होती. एक तलावदेखील होता. नवीन घराच्या आवारांत जवाहरलालजींना नवनवीत वस्तू पहायला मिळाल्या. त्या आवारांत नवीन घराचें बांधकाम झालें. गवंडी व मजूर काम करीत. तें पाहण्यांत जवाहरलालजी स्वतःला विसरून जात.

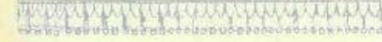
मोतीलालजींनीं आपल्या नवीन घराचें नांव 'आनंदभवन' असें ठेवलें.

जवाहरलालजी आनंदभवनाच्या आवारांतल्या तलावांत पोहायला शिकले. त्यांना पोहण्याची फार हौस होती. उन्हाळ्यांत तर ते तासन् तास पाण्यांत डुंबत असत. पोहायला म्हणून ठरलेली अशी वेळ पण नव्हती. वाटेल तेव्हां तलावांत उडी मारली व वाटेल तितका वेळ डुंबत राहिले.

या तलावाच्या काठींच मोतीलालजी व त्यांचे मित्र संध्याकाळीं जमत असत. विजेची दिवाबत्ती व पंख्यांची व्यवस्था होती. त्या काळीं विजेचे दिवे अलाहाबाद शहरांत नवे होते. म्हणून ते पाहून लोक चकित होत.

संध्याकाळीं सर्व वडी मंडळी तलावांत पोहोत व जवाहरलाल गंमत पहात बसत. खूप गंमती व ओरडा आरडा होई. डॉ. तेजबहादुर सप्रू यांनीं नुकतीच ज्यूनिअर म्हणून वकिली सुरू केली होती. त्यांना बिलकुल पोहतां येत नसे. शिकायला देखील

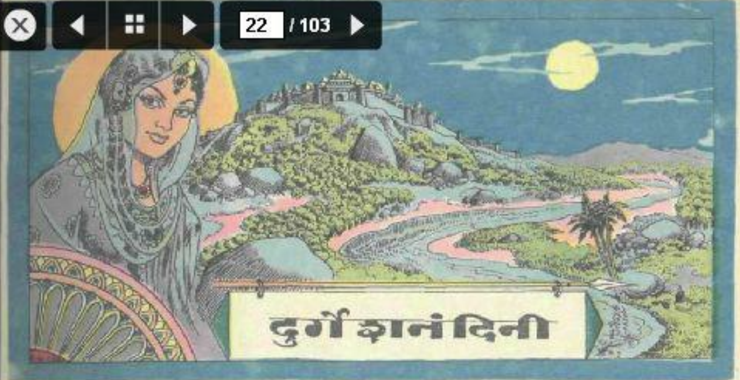

मिळून एक विज्ञानशाळाच निर्मिली. त्या प्रयोग शाळेंत रसायनशास्त्र व पदार्थ विज्ञान या दोन्हींचे प्रयोग करण्यांत जवाहरलालजी तासनतास मग्न होऊन जात.

ब्रुक्स यांच्या व्यक्तित्वाचा ठसा जवाहर-लालजींच्या मनावर आणखी एका गोष्टीमुळें उमटला. दर आठवड्यांत एकदां आपल्या खोलींत ते थियॉसफीवर सभा करीत. तेथें थियॉसफीचा अर्थ व त्याची व्याख्या यांवर चर्चा होई. पुनर्जन्म कर्म सिद्धांत वगैरे विषयांवर व्याख्यानें होत. जवाहरलालजींना तें सर्व समजत होतें असें नाहीं, परंतु एवढें मात्र कळत होतें कीं या जगाच्या मूळ आधारभूत तत्वांवर ही चर्चा होत आहे. त्याच वेळीं धर्म व इह परलोक यांविषयीं त्यांच्या मनांत विचार येऊं लागले. उपनिषद भगवद्गीता वगैरे ग्रंथांत वर्णिलेल्या हिंदू धर्माविषयीं आदर त्यांच्या मनांत उत्पन्न होऊं लागला व ते मनाचे मनोरे देखील बांधू लागले.

त्याच सुमारास ॲनी बेझंट यांचें अलाहाबाद येथें थियॉसफीवर एक व्याख्यान झालें. व्याख्यानाचा जवाहरलालजींच्या मनावर इतका परिणाम झाला कीं त्यांनीं वयाच्या तेराव्या वर्षीच थिऑसोफिकल सोसायटींत सामील होण्याचें ठरविलें. त्यांनीं वडिलांजवळ परवानगी मागितली. मोती-लालजींनीं स्मित करून परवानगी दिली, पण तिकडे दुर्लक्षच केलें. ॲनी बेझंट यांनीं स्वतः जवाहरलालजींना उपदेश केला होता. परंतु थिऑसोफीवर बसलेला त्यांचा विश्वास फार दिवस टिकला नाहीं. ब्रुक्स साहेब निघून गेल्यावर थिऑसफीची आवड हळूहळू कमी होत गेली.

[४]

[जगतसिंहाला पाहिल्यापासून दुर्गेशनंदिनी तिलोत्तमेनें त्याला मनानें वरलें होतें. विमलानें जगतसिंहाला तिलोत्तमेचा परिचय दिला नव्हता. परंतु तिनें त्याला वचन दिलें होतें कीं बरोबर पंधरा दिवसांनीं भेटून ती सर्व खुलासा करील. त्याप्रमाणें ती जगतसिंहाला भेटण्यासाठीं तयार होऊन तिलोत्तमेजवळ बोलत असतां, वीरेंद्रसिंहाकडून तिला निरोप आला.]

"तूं हा वेष बदलून जा," असें तिलोत्तमेनें बजावून सांगितलें तरी "कांहीं हरकत नाहीं ग," असें उत्तर देऊन विमला तिच्या खोलींतून वीरेंद्रसिंहाला भेटण्यासाठीं निघून गेली.

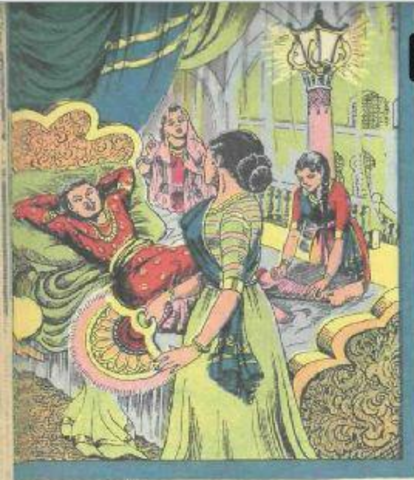
वीरेंद्रसिंह पलंगावर पडून होता. एक दासी त्याचे पाय चेपीत होती. दुसरी दासी पंख्यानें वारा करीत होती. विमलानें पलंगाजवळ येऊन विचारलें—"कशासाठीं बोलाविलें?"

वीरेंद्रसिंहानें डोकें वर करून पाहिलें व तिचा तो नट्टा फट्टा पाहून विचारलें—"कोठें तरी निघालेली दिसते आहेस!"

"होय...." विमला म्हणाली.

"तिलोत्तमेची तब्येत कशी काय आहे?"

श्री बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय

"बरी आहे !"

"अस्मानी जाऊन तिलोत्तमेला बोलावून घेऊन येईल तोंपर्यंत तूं वारा घाल." वीरेंद्रसिंह म्हणाला. अस्मानीनें पंखा खालीं ठेवला व निघून गेली.

विमलानें खुणेनें अस्मानीला बाहेर उभें रहायला सांगितलें. वीरेंद्रसिंह दुसऱ्या दासीला म्हणाला—"तूं जाऊन विडे लावून घेऊन ये." ती गेल्यावर त्यानें विचारलें—"विमला, इतकी तयारी कसली ?"

"मला आज या सर्वांची जरूरी वाटली आहे."

"असें कोणतें काम आहे, मला कळलें पाहिजे !"

"तर मग ऐका, मी आपल्या प्रियकराकडे जात आहें !"

"यमराजाकडे ?"

"कां ? तो मनुष्य असूं शकत नाहीं, असें वाटलें का ?"

"तसा मनुष्य आजपर्यंत जन्माला आलेला नाहीं !"

"फक्त एक सोडून...." असें म्हणत विमला चटकन उठून निघून गेली. ती बाहेर जाऊन अस्मानीला म्हणाली—"तुला एक गुपित सांगतें. आज मी फार दूर जात आहें. रात्रीची वेळ, एकटी कशी जाऊं ? आणखी कोणावर माझा विश्वास नाहीं. होय, पूर्वी तुला चांगला ओळखणारा व आतां पण ओळखूं शकेल असा कोणी आहे का ?"

"कोणाविषयीं म्हणते आहेस ?"

"समज, युवराज जगतसिंहानें तुला पाहिलेंच !"

"इतकें माझें भाग्य कोठें आहे ?"

"असें कां म्हणतेस ?"

"युवराज खात्रीनें मला ओळखतील."

"तर मग तूं नको येऊंस ! पण मी एकटी कशी जाऊं ?" विमला म्हणाली. अस्मानी पदर तोंडावर धरून हंसूं लागली.

"एवढें हसायला ग काय झालें तुला ?" विमलानें विचारलें.

"दिग्गज आहे कीं ! त्याला बरोबर घेऊन गेलीस तर ?"

"बरोबर ! त्या 'रसिकराजा'लाच बरोबर घेऊन जातें."

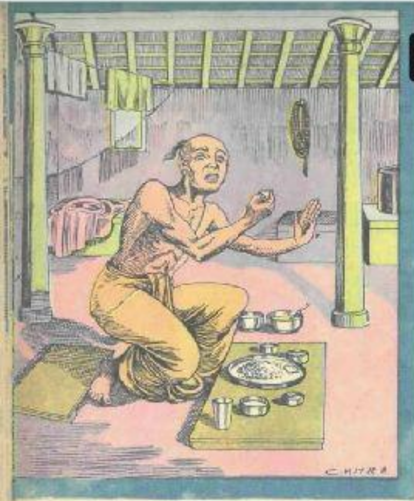
"वा ग वा ! मी तर थट्टेंत म्हटलें होतें !"

"थट्टा नाहीं ! त्या मूर्खांना काय कळतें ? त्याला बरोबर नेल्यास कांहीं हरकत नाहीं. पण तो भट येत नाहीं म्हणाला तर ?"

अस्मानी दिग्गजाच्या घरीं गेली तेव्हां त्याच्या घराचा दरवाजा आंतून बंद होता. "भटजी ! अहो भटजी !" अस्मानीनें हांक मारली. पण आंतून उत्तर आलें नाहीं. दाराच्या फटींतून तिनें आंत पाहिलें तेव्हां 'रसिकराज' जेवायला बसलेले दिसले.

पाहातें, हा ब्राह्मण माझ्याशीं बोलल्यावर नंतर कसा जेवत नाहीं तो, असा विचार करून अस्मानीनें जोरानें हांक मारली व उत्तर येईपर्यंत हांक मारीत राहिली.

दिग्गज एवढेंच गुणगुणला—“ ऊं...ऊं !”

“ कळलें मला, आंत कोणीतरी बाई दिसते आहे. तुम्ही जेवतांना बोलत नाहीं का भटजी ! मी ओरडा करून सर्व गांव येथें एकत्र करतें !” अस्मानी म्हणाली.

तें ऐकून दिग्गजनें एकदां चहूंकडे पाहिलें. कोणी नाहीं अशी खात्री करून घेतली आणि पुन्हां जेवूं लागला.

“ कळलें मला, एकदां बोललांत आणि पुन्हां जेवूं लागलांत !” अस्मानी म्हणाली.

दिग्गज घाबरून म्हणाला—“ केव्हां ग ? मी कोठें बोललों.”

अस्मानी खदखदून हंसत म्हणाली— “ आणि हें जें बोललात तें !”

“ मग आतां कसा जेवूं ?” दिग्गज म्हणाला. दाराच्या फटींतून भट काय करतो आहे हें पहात अस्मानी म्हणाली—“ अहो उठलात कशाला ? बसा. जेवून घ्या !”

“ जेवतांना बोलल्यावर पुन्हां जेवण कसें ?” दिग्गज म्हणाला.

“ जेवा हो कांहीं हरकत नाहीं.” अस्मानी म्हणाली.

“ जेवतांना तोंडांतून शब्द निघाल्यावर आतां पुन्हां कसा बसूं जेवायला ?”

“ बरें तर जातें. एक गोष्ट सांगायला आलें होतें. पण मध्यें माशीच शिंकली.”

“ नाहीं, नाहीं....! अस्मानी ! अशी रागावलीस तर कसें ? हा बघ बसलों !” असें म्हणत दिग्गज पुन्हां पानावर बसला तेवढ्यांत अस्मानी म्हणाली—“ पुरें करा, आतां उठून दार उघडा जरा.”

“ आणखी दोनच घास आहेत बघ !”

“ दार उघडतां कीं करूं ओरडा ?”

दिग्गज उठला. हात धुऊन त्यानें दार उघडलें. अस्मानी आंत आल्यावर म्हणाला— “ क्षमा कर महादेवी ! तुझी कृपा असूं दे !”

“ काय पण कविता करतां ? म्हणून तर तुम्हांला रसिकराजाची पदवी बहाल केली आहे !”

“ इकडे कशी काय वाट चुकलीस ?”

“ अगो बाई ! उपाशी उठलात कीं काय ? जेवून घ्या. मग बोलूं.”

“ मी जेवून तर उठलों !”

“ उपाशी राहलांत तर त्याचें पाप माझ्या डोक्यावर येईल, त्याची काय वाट ?”

इतक्यांत तेथें विमला येऊन पोंचली. तिनें आग्रह करून दिग्गजला पुन्हां जेवायला बसायला सांगितलें. तो पुन्हां जेवायला बसला व पोटभर जेवून घेतलें..

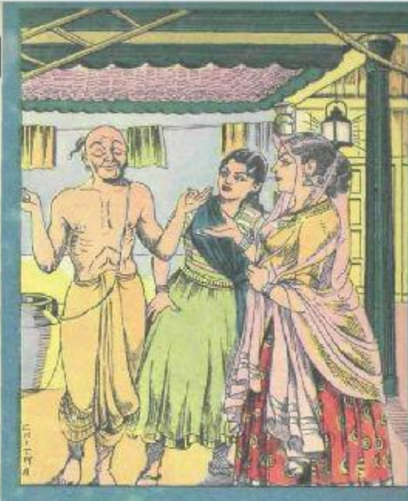
“ रसिकराज ! आज तुमच्या मदतीची जरूर आहे !” विमला म्हणाली.

“ ऐकूं तर देशील !” दिग्गज म्हणाला.

“ तुमची आम्हां दोघींवर किती कृपा आहे, नाहीं का ? आम्ही कशासाठीं आलों आहों आहे का माहीत ?” विमलानें विचारलें.

“ आम्ही तुमच्याबरोबर निघून जाण्या-साठीं आलों आहों.” अस्मानी म्हणाली.

तो ब्राह्मण चकितच झाला आणि विचारूं लागला—“ केव्हां ?”

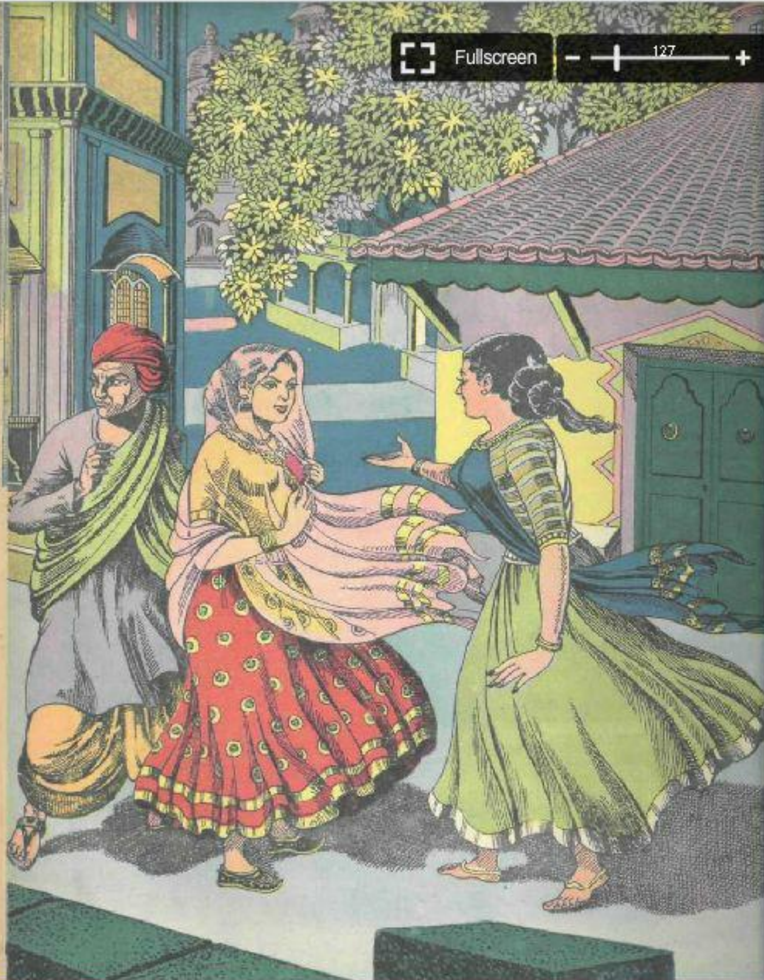
“ आतां, लगेच ! आम्ही तयार होऊन आलों आहों, पाहिलें नाहींत का ?” विमलानें विचारलें.

तिघें निघालीं.

“ आपण परत केव्हां येणार ?” दिग्गजनें संशयितपणें विचारलें.

“ एकदां घराबाहेर पाऊल टाकल्यावर कोणी परत येण्याचें नांव काढतो का ? हें देखील सांगायला हवें ?”

दिग्गज आपल्या मूर्खपणावर लाजल्या-सारखा दिसला. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर अस्मानी म्हणाली—“ तुम्ही पुढें व्हा, मी

येतेंच पाठोपाठ !" असें सांगून ती थोड्या-वेळानें परत फिरली ती थेट घरीं निघून गेली.

थोड्या वेळानें दिग्गजनें विमलाला विचारलें—"असानी पाठोपाठ येते म्हणाली, वाट चुकली कीं काय ?"

"काम होतें म्हणून घरीं गेली होती. परत येऊं शकली नसेल." विमला म्हणाली. तिचा चालण्याचा वेग कमी झाला नव्हता.

दोघं मंथारणची हद्द ओलांडून पलीकडे पोचलीं होतीं. काळोख वाढूं लागला होता. चहूंकडे शांततेचें वातावरण होतें. विमलानें दिग्गजला विचारलें—"तुम्हांला भुतांची भीति वाटते का ? या वाटेवर भुतें फार असतात, म्हणें."

दिग्गज घाबरला व घाईघाईनें दोन पावलें पुढें टाकून विमलाच्या अगदीं जवळ आला व तिचा पदर धरून चालूं लागला.

"त्या दिवशीं आम्ही दोघी शैलेश्वराच्या देवळांतून परत येत असतां येथल्याच एका झाडावर एक भयंकर आकृति दिसली आम्हांला." विमला म्हणाली. तें ऐकून दिग्गजच्या अंगाला घाम सुटला व त्याची वाचाच बंद झाली. भुतांची गोष्ट पुढें चालू

ठेवली तर स्वारी घेरी येऊनच पडायची असा विचार करून विषय बदलायच्या हेतूनें विमला म्हणाली—"रसिकराज ! तुम्हांला गाणें चांगलें म्हणतां येतें असें मी ऐकलें आहे. म्हणा कीं एक गाणें."

दिग्गजनें गाणें म्हणायला सुरवात केली. विमला गाणें ऐकायच्या नादांत पुढें चालली होती. एकाएकीं तिच्या पदराला एकदम ओढ बसली. तिनें मागें वळून पाहिलें व विचारलें—"काय आहे हो ?"

दिग्गज भीतभीत अडखळत म्हणाला—"तें पहा ! तें पहा !" त्यानें तडफडत

असलेला एक घोडा दाखविला. त्या घोड्यावर खोगीर होतें.

पण विमलाचें लक्ष तिकडे मुळींच नव्हतें. ठिकाणावर केव्हां पोंचते अशा घाईनें ती चालत होती. एक मैल चालून गेल्यावर त्यांना एका सैनिकाचें पागोटें दिसलें.

इतक्यांत चंद्रोदय झाला. विमलाला विचारांत पडलेली पाहून दिग्गजनें तिला विचारलें—"बोलत कां नाहींस ? गप्प कां ?"

"वाटेंत तूं तो घोडा पाहिलास ना ? त्यावरून तुला कांहीं कळलें ?"

"नाहीं बुवा !"

"मरत असलेला घोडा, सैनिकाचें पागोटें, घोड्यांच्या पायाच्या खुणा. यावरून कांहीं कळलें ? पण तुला विचारून काय उपयोग ?" विमला म्हणाली.

त्यांना शैलेश्वराच्या देवळाचें शिखर दिसलें. आतां दिग्गज बरोबर नाहीं आला तरी चालेल असा विचार करून तिनें पुन्हां भुतांच्या गोष्टी सुरू केल्या. ऐकून दिग्गज असा घाबरला की उलट पावलीं मंथारणच्या बाजूनें पळाला.

विमला देवळाच्या दारांत आली. आंतून दार बंद होतें. तिनें दार खडखडवून पाहिलें. आंतून कोणी तरी विचारलें—"कोण आहे ? काय काम आहे. इतकी घाई कशाला ?"

"एक दमलेली बाई !" विमला सर्व धैर्य एकवटून म्हणाली.

दार उघडलें. देवळांत दिवा तेवत होता. दार उघडणाऱ्या तरुणाला विमलानें लगेच ओळखलें. तो जगतसिंह होता.

[पुढें चालू]

खजाला मरण नाहीं

एका पल्हव वंशी राजाला एका मागून एक पांच मुलें झालीं, पण एक देखील मुलगी झाली नाहीं. राजाला वाटलें कीं कन्यादानाचें पुण्य त्याच्या नशिबीं नाहीं. त्याला त्याच्या स्नेह्यांनीं व मंत्र्यांनीं सल्ला दिला कीं आणखी एक लग्न करावें, कदाचित कन्यारत्न लाभेल. त्याप्रमाणें राजानें आपल्या एका मांडलिक राजाच्या मुलीशीं लग्न करून घेतलें. तिचें नांव उर्मिला होतें. उर्मिला रूपवती होती. परंतु स्वभावानें फार दुष्ट होती. सवतीमत्सरामुळें तिनें मोठी राणी चंद्रमती हिचा छळ सुरू केला. राजाचें मन वळवून घेऊन तिनें तिच्या मुलांचा पण नाना प्रकारें छळ सुरू केला. अगदीं नाइलाजानें चंद्रमती आपल्या मुलांसह राजवाडा सोडून बाहेर पडली व राजपुरोहिताच्या मदतीनें एका खेडेगांवांत राहूं लागली. त्यावेळीं ती गरोदर होती.

त्या गांवांतले लोक मोल मजुरी करून आपला उदर निर्वाह करीत. चंद्रमतीनें व तिच्या मुलांनीं पण तसेंच राहण्याचें ठरविलें. चंद्रमतीनें देवाला आळवलें व प्रार्थना केली कीं देवा ! तुझ्या कृपेनें या खेपेस मुलगी झाली तर राजाची कृपा पुन्हां माझ्यावर होईल. देवानें तिची प्रार्थना ऐकली. तिला मुलगीच झाली परंतु तिची आशा पुरी झाली नाहीं.

राजपुरोहितानें चंद्रमतीला पूर्वींच कळविलें होतें कीं मुलीला संभाळ. उर्मिलानें मारेकरी नेमून मुलगी झाली तर तिचा गळा दाबून टाकण्याची व्यवस्था केली आहे. म्हणून चंद्रमतीनें तिला मुलगी झाली तरी मुलगा

श्री. रमेश वासुदेव महाजन

झाला असेंच जगजाहीर केलें व मुलीला मुलाचे कपडे घालूनच लहानाची मोठी केली.

चंद्रमतीला मुलगा झाल्याची वार्ता कळली. उर्मिलाला तिचें मन थोडें शांत झालें. पण पूर्ण शांत झालें नाही. चंद्रमती व तिच्या मुलांचा अंत झाल्याशिवाय तिच्या मुलाला राज्य मिळणार नाही म्हणून तिनें त्यासाठीं यत्न सुरू केले.

उर्मिलाला एकच मुलगा झाला. त्यानंतर तिला मूलच झालें नाहीं. कन्यारत्न व्हावें म्हणून राजानें दुसरें लग्न केलें होतें. राजाला निराशा वाटली. उर्मिलाच्या मुलाचें नांव जयंत होतें. जयंत लहानाचा मोठा झाला. पंधरा वर्षें वय असेल, तो आपल्या कांहीं नोकराचाकरांसह शिकारीला रानांत गेला. शिकारीच्या शोधार्थ बराच वेळ हिंडत राहिला. पण शिकार मिळाली नाहीं. त्याला भूक लागली. म्हणून मागचा पुढचा विचार न करतां त्यानें कोणत्या तरी झाडाचें एक फळ खाल्लें. तें विषारी फळ होतें. तें खाल्ल्याबरोबर तो बेशुद्ध होऊन पडला. नोकर त्याला घेऊन शेजारच्या गांवीं औषधोपचारासाठीं गेले. योगायोग असा कीं ते ज्या घरीं गेले त्या घरांत चंद्रमती आपल्या मुलांसह रहात होती. चंद्रमतीच्या मोठ्या मुलाला औषधोपचाराची थोडी माहिती होती. त्यानें कोणत्यातरी झाडाचा पाला काढून त्याचा रस जयंताला पाजला. त्यामुळें त्याला ओकारी झाली व पोटांतलें सर्व विष बाहेर पडलें. कांहीं वेळानें त्याला हुशारी वाटली व तो उठून बसला. नंतर त्यानें स्वतःची ओळख सांगून आपल्या उपकारकर्त्या कुटुंबाचे आभार मानले.

चंद्रमतीला आपलें सर्व पूर्व वैभव आठवलें व तिचे डोळे ओले झाले. जयंतनें तिला तिच्या दुःखाचें कारण विचारलें तेव्हां

आपली खरी ओळख न सांगतां ती म्हणाली कीं सोळा वर्षांपूर्वीं तिला तिच्या पतीनें तिच्या मुलांसह त्या गांवीं आणून सोडलें. तेव्हां-पासून तिनें एकटीनें हाल अपेष्टा सहन करून मुलांना लहानाचें मोठें केलें. मुलांबरोबर मुलगी पण मुलांचे कपडेच घालून मोठी झाली. मोठी झाल्यावर तिनें मुलीसारखा परकर-पदर घातला. तें सर्व ऐकून जयंतला दया आली. तो म्हणाला कीं मी बाबांना सांगून तुझ्या सर्व मुलांना चांगली नोकरी देववितों. तुम्ही राजधानींत येऊन रहा.

चंद्रमति म्हणाली–"तुझें औदार्य पाहूनच आमच्या मनाचें समाधान झालें. आम्ही आहों तेथेंच सुखी आहों. राजधानींत येण्याची आमची इच्छा नाहीं."

जयंतनें घरीं गेल्यावर सर्व वृत्त आपल्या आईला सांगितलें. त्यानें चंद्रमती व तिच्या मुलांचें वर्णन करून त्यांच्या गोड स्वभावाची स्तुती केली व म्हणाला–"आज त्यांनीं मला वांचविलें म्हणून मी घरीं परत येऊं शकलों."

सर्व वर्णन ऐकून घेतल्यावर उर्मिलाच्या मनांतला संशय दुणावला. चंद्रमतीला मुलगी

झाली आहे तर ! राजाला ही गोष्ट कळली तर तो तिला परत घेऊन येईल. चंद्रमती आवडती होईल व तिचा मुलगाच गादीला वारस होईल. तेव्हां तिचा व तिच्या मुलांचा कांटाच दूर केलेला बरा. असा विचार करून ती जयंतला म्हणाली—"बाळ ! मला वाटतें, तुझ्या बापाच्या पदरीं एक राजद्रोही नोकर होता. त्याचींच तीं मुलें असावीत. तो राजद्रोही राजाच्या भीतीनें पळून गेला. तें कांहीं असो, ज्यांनी तुला पुनर्जन्म दिला त्यांचा योग्य तो आदर तूं करावास. मी तुझ्याबरोबर एका नोकराला पाठवितें. तो त्या सर्वांसाठीं भेट घेऊन तुझ्याबरोबर येईल. गांवभर या गोष्टीची चर्चा करणें देखील बरोबर नाहीं. म्हणून तूं ही गोष्ट आणखी कोणाजवळ, स्वतः महाराजांजवळ देखील बोलूं नकोस. नाहीं तर त्या गरीबकुटुंबावर गंडांतर यायचें."

दुसऱ्या दिवशीं उर्मिलानें नोकराला बोलावून त्याला पक्वान्नें व वस्त्रें घेऊन राजकुमाराबरोबर जायला सांगितलें आणि त्याला असें बजावून सांगितलें कीं राजकुमारानें त्यांच्याबरोबर बसून यांतला एक देखील पदार्थ खातां कामा नये. दान दिलेली वस्तू दान देणारानें उपभोगायची नसते असें तूं राजकुमाराला सांग.

जयंत नोकराबरोबर चंद्रमती रहात होती तेथें गेला. त्यावेळीं चंद्रमती व तिचीं सर्व मुलें घरींच होतीं. जयंत म्हणाला—"आईनें मुद्दाम ही भेट स्वतः पोंचवून येण्यासाठीं मला पाठविलें आहे."

"आमच्या करितां महाराणींनें इतका कष्ट कां करावा ?" चंद्रमती म्हणाली.

नोकर चंद्रमती व तिच्या मुलांना म्हणाला. "राणी सरकारांनीं सर्वांना समक्ष सर्व पदार्थ खायला घालावे असें मला बजावून सांगितलें आहे."

"राणी सरकारांची आज्ञा आम्हांला मान्य आहे. पण नुकतीच जेवणें झालीं आहेत. मी वाढीन मुलांना पाठीमागून. तूं काळजी करूं नकोस." चंद्रमती म्हणाली आणि तिनें तीं पक्वान्नें आंत नेलीं. तिनें प्रत्येक पक्वान्नांतील एक दोन पदार्थ कावळ्यांना खायला घातले. मुलांना जेवायला वाढण्यापूर्वीं ती रोज प्रथम कावळ्यांना खायला घालीत असे. पण त्या दिवशीं पक्वान्नें खाल्याबरोबर कावळे ओरडूं लागले व तडफडून मरूं लागले.

कावळ्यांचें ओरडणें ऐकून जयंत आंत गेला व कावळे तडफडत असलेले पाहून विचारूं लागला—"काय झालें ? काय झालें ?"

"हें सर्व कळल्यास तुझ्या मनाला वाईट वाटेल. अजून तूं लहान आहेस, अबोध आहेस. हे पदार्थ खाण्यालायक नाहींत." चंद्रमती म्हणाली.

पण जयंत चंद्रमतीला वाटला तितका अबोध नव्हता. काय वाटेल तें करून या कुटुंबाचा शेवट करण्याच्या हेतूनेंच त्याच्या आईनें पक्वान्नांत विष कालवून पाठविलें होतें हें त्याला कळलें. ही गोष्ट नोकराला माहीत असल्याशिवाय त्यानें खाण्याचा आग्रह केला नसता. त्यानें नोकराला दटावून विचारलें—"पक्वान्नांत विष घातलें आहे, हें तुला माहीत होतें तर ?"

नोकर म्हणाला—"मला कांहीं माहीत नाहीं."

"बरें तर मी जाऊन खाऊन पाहातों." असें जयंत म्हणाला.

"राणी साहेबांनीं तुम्ही खाऊं नये असें सांगायला सांगितलें होतें." नोकर म्हणाला.

जयंतनें लोकांच्या तोंडी ऐकलें होतें कीं राजानें आपल्या पट्टराणीला दुसरें लग्न

झाल्यावर नीट वागवलें नव्हतें. म्हणून ती आपल्या मुलांना घेऊन पळून गेली होती. कदाचित हीच तर ती राणी नव्हे. नाहीं तर फक्त राजद्रोह्याच्या कुटुंबाचा शेवट करण्यासाठीं आईनें इतकी गर्दी केली नसती. असा विचार करून तो नोकराला म्हणाला—" मी नाहीं घरीं येत. मी यांच्या-बरोबर हीं पक्वान्नें खाणार आहें. मीच आधीं खाऊन पाहातों." असें सांगून तो आंत गेला. थोड्या वेळानें तो ओरडला— " आई! मेलों!"

नोकर पळत राजधानींत गेला व राणीला म्हणाला—" युवराजांनीं ऐकलें नाहीं व हट्ट करून पक्वान्न खाल्लें व त्यांचें प्राणोत्क्रमण झालें."

उर्मिला कांगावा करून छाती बडवून रडूं लागली—" मोठ्या राणीनें माझ्या मुलाला विष घातलें." राजा धाकट्या राणीसह त्या नोकराला बरोबर घेऊन चंद्रमतीच्या घरीं गेला. उर्मिला चंद्रमतीला पाहतांच ओरडली— " राक्षसिणी! तूं माझ्या मुलाला विष दिलेंस. आतां तुझें समाधान झालें असेल!"

जयंत बाहेर येऊन म्हणाला—" पहिल्यानें हें सांग, ह्या सर्वांचा कांटा दूर करण्या-साठीं तूं पक्वान्नांत विष घालून पाठविलें नव्हतेंस?"

राजाला सर्व वृत्तांत कळला. त्याच्या पट्टराणीला व राजकुमारांना इतके कष्ट भोगावे लागले त्याला तोच कारण होता. त्याला पश्चात्ताप वाटला, एक मुलगी झाली. पण तिला पितृप्रेमाचें सुख लाभलें नाहीं. तो चंद्रमती व तिच्या मुलांना राजधानींत घेऊन आला. योग्यवर पाहून त्यानें आपल्या लाडक्या मुलीचें कन्यादान केलें.

बेडकांचा राजा

ईश्वरानें सृष्टी निर्मिली त्यावेळीं त्यानें एक मोठा तलाव निर्मिला. त्या तलावांत लक्षावधि बेडूक रहात. ते नेहमीं 'डरांव' 'डरांव' असे ओरडत. ते आपसांत भांडत. कोणाचें ऐकत नसत. त्यांच्यांत शिस्त म्हणून नव्हती.

हें सर्व पाहून एका वृद्ध बेडकानें सर्व बेडकांची एक सभा बोलावली व म्हणाला— "ईश्वराच्या सृष्टींत अनेक प्राणी आहेत. पण आपल्या बेडकांच्या जाती इतका निरर्थक निरुपयोगी प्राणी एक देखील नसेल. आपल्यांत शिस्त नाहीं. कोणी कोणाचें ऐकत नाहीं. आपल्या बेडूक जातींत नियम नांवाची वस्तूच नाहीं. या सर्वांचें कारण आपला कोणी राजा नाहीं. राजा असला कीं तो आपल्या प्रजेला वळण लावतो. मी आपले विचार मांडले. तुमच्या पैकीं कोणाला कांहीं सुचवायचें असेल तर सुचवावें."

वृद्ध बेडकानें सांगितलें तें सर्व समजूत-दार बेडकांना पटत होतें. परंतु कोणी पूर्वीं कधीं बोलून दाखविलें नव्हतें. म्हणून सर्वांनीं त्याच्या म्हणण्याला होकार दिला. सर्वांनीं त्यालाच आपला प्रतिनिधि नेमलें. तो वरुणदेवाकडे गेला व हात जोडून त्यानें विनंति केली—" वरुणदेवा! आम्हां बेडूक जातीला एक राजा हवा आहे. तो तूं पाठव."

" तथास्तु!" असें सांगून वरुणदेवानें त्याला निरोप दिला.

म्हाताऱ्या बेडकानें बेडकांना ती बातमी दिली. ती ऐकून सर्व राजाची वाट पहात

सौ. सरलाबाई नेमाडे

आकाशाकडे डोळे लावून बसले. तेव्हां-पासून बेडकांची तोंडें वर झालीं तीं तशीच राहालीं.

वरुणदेवानें दगडाचा एक बेडूक निर्मिला आणि तो त्या तलावांत टाकला. तो दगड तलावांतल्या चिखलांत तळाला जाऊन रुतून बसला. तो पडला त्यावेळीं तलावांत इतक्या मोठ्या लाटा आल्या व हलकल्लोळ उडून गेला कीं बेडकांना वाटलें कीं प्रलयकाळच येऊन ठेपला आहे. ते घाबरून इकडे तिकडे ओरडत पळूं लागले. परंतु थोड्या वेळानें सर्व शांत झालें.

'बेडकांचा राजा आला' ही बातमी तलावांत सर्वत्र पसरली. सर्व लहान थोर येऊन राजाच्या दर्शनास निघाले. कांहीं हिंमत बहाद्दर बेडकांनीं दुरून आपल्या राजाला पाहिलें व म्हणाले—"पाहिलेंत आपला राजा किती मोठा आहे!"

त्या दिवसापासून बेडकांच्या जीवनांत पुष्कळ फरक पडूं लागला. त्यांचा ओरडा कमी झाला व ते कोणाशीं बोलायचें झालें तर हळूं बोलूं लागले. राजा केव्हां कोणाला बोलवील कोण जाणें, म्हणून सर्वांचे कान तिकडे लागलेले असत. राजाच्या जवळ जाण्याची स्वतः होऊन कोणी कधींच हिम्मत केली नाहीं. त्यांचें सर्व जीवनच पालटलें.

परंतु हा फरक फार दिवस टिकला नाहीं. कारण लहान लहान बेडकांनीं भीतभीतच राजाकडे निरखून पाहिलें. तो थोडी सुद्धां हालचाल करीत नाहीं, त्याची पापणीदेखील लवत नाहीं. हें देखील त्यांच्या लक्षांत आलें. थोडी हिंमत करून कांहीं बेडकें पुढें गेलीं आणि जवळून त्यांनीं राजाला पाहिलें. तो सारखा एकाच बाजूला टक लावून पहात होता. त्यानें एकदां देखील तोंड उघडलें नाहीं. पाहून त्यांना

या गोष्टीचें आश्चर्य वाटलें कीं राजाच्या अंगा तोंडावर शेवाळ सांचलें होतें.

तरण्या बेडकांनीं मोठ्या बेडकांसमोर आपल्या राजाची थट्टा उडवायला सुरवात केली. म्हातारे बेडूक म्हणत—"बाळांनो! आपल्या राजाची अशी थट्टा करूं नये." पण तरणे बेडूक कसलें ऐकतात? शेवटीं लहान थोर सर्व बेडूक राजाला पाहून स्वतःची खात्री करून घेण्यास गेले. लहान बेडकांनीं सांगितलें तें खरें निघालें. पुन्हां बेडकांच्या जगांत अराजकता माजली.

तो बुद्धिमान वृद्ध बेडूक पुन्हां वरुण-देवाकडे गेला व म्हणाला—"अरे देवा! तूं हा दगडाचा राजा कशाला दिलास आम्हांला?"

वरुणदेवानें सर्व शांतपणें ऐकून घेतलें व म्हणाला—"म्हणजे मी तुमचा राजा म्हणून ज्याला पाठविलें तो दगडच ठरला तर? ठीक! आतां चालता बोलता एक राजा येईल. पण संभाळून रहा, बरें का?"

वरुणदेवानें या खेपेस मगरीला पाठविलें. मगरच ती, हळूच पाण्यांत शिरली. पाणी थोडेंसें हललें पण ती केव्हां आली हें बेडकांना कळलें देखील नाहीं. हा राजा एका जागीं बसत नसे. दिवसभर तलावांत हिंडे फिरे. समोर कोणी बेडूक किंवा प्राणी दिसला तर तो त्याला खाऊन टाकी.

आतां बेडकांना हवा होता तसा राजा मिळाला. जुन्या संवयीप्रमाणें ते ओरडत पण राजा जवळपास कोठें आहे हें कळतांच गुपचुप राहूं लागले. चुकून पाठीमागून राजा येईल या भीतीनें ते मागें पाहूं लागले. अशातऱ्हेनें त्यांच्या जीवनांत मगरीच्या भीतीमुळें थोडीशी शिस्त आली.

लोभाला बळी पडले

दंडकारण्यांत एका डोंगरी मुलखांत रानटी भिल्लांची एक जात रहात असे. त्या जातींतले दोन भाऊ होते. त्यांचें वय असेल पन्नास पंचावन्न. त्या जातीचे ते दोघे प्रमुख होते. जातींतले लोक या दोघांचा सल्ला घेऊन आपलीं कामें करीत.

दोघे कधीं कधीं दूर उंच डोंगर चढून जात. पण कोठें व कशासाठीं हें कधीं कोणाला कळलें नाहीं व कधीं त्यांनीं कोणाला सांगितलें पण नाहीं. दोघां भावां-जवळ एक लहान अनाथ मुलगा होता. त्याचें नांव तुंगनाथ. दोघे भाऊ त्याच्या कडूनच आपलीं लहान मोठीं कामें करून घेत. पण त्याला देखील दोघे डोंगरांत कोठें व कशासाठीं जातात हें ठाऊक नव्हतें. दोघां भावांपैकीं धाकटा भाऊ एकाएकीं तापानें आजारी पडला व त्यांतच त्याला मरण आलें. तेव्हांपासून मोठ्या भावाच्या स्वभावांत फार फरक पडला. त्याच्याकडे पाहून वाटे कीं त्याच्या अंगांत शक्तीच उरली नाहीं. त्याचा आवाजदेखील बारीक झाला होता. त्याची अशी स्थिति पूर्वी कधींच झाली नव्हती. तुंगनाथच्या स्वभावांत देखील फरक पडला. तो दिवसांतून तीनदां खात असे. आतां एक वेळचें जेवणदेखील त्याला जातनासें झालें होतें. कारण त्याला त्याच्या मानलेल्या काकांच्या तोंडावर दुःख कळा दिसे.

एकदां त्याच्या काकानें त्याला विचारलें—"कायरे तुंग? तुला मी एक गुप्त गोष्ट सांगणार आहे. पण ती या कानाची त्या कानाला कळतां कामा नये!"

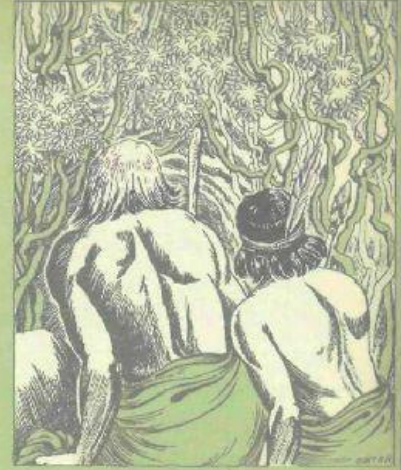
श्री. का. वा. पुसाळकर

"मी कोणाजवळ बोलणार नाहीं!" तुंग म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं दोघे उजाडतांच घराला कुलूप लावून नंदीपर्वताकडे निघाले. जातांना दोघांनीं शेजाऱ्याला सांगून ठेवलें कीं गाई-कडे लक्ष ठेवा. तिची धार काढा व तिला गवतचारा घाला.

नंदी पर्वताच्या पायथ्याच्या रानांत दोघे शिरले. झाडींतून वाट काढीत डोंगर चढत ते कित्येक मैल चालत गेले. संध्या-काळच्या सुमारास दोघे एका गुहेजवळ येऊन पोंचले. गुहेच्या तोंडावर डोंगरावरून वेली लोंबत होत्या. म्हणून दुरून तेथें गुहा असेल असेंदेखील वाटत नव्हतें. दोघांनीं गुहेच्या दारांत बसून भाकरी खाल्ली व पाणी पिऊन तेथेंच झोंपले. ती रात्र त्यांनीं तेथेंच काढली.

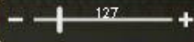
दुसऱ्या दिवशीं उजाडल्यावर म्हाताऱ्यानें तुंगनाथाला त्याच्या पाठोपाठ येण्यास सांगितलें व तो स्वतः गुहेंत शिरला. आंत जात असतां त्यांना एका जागीं एका चिंचोळ्या वाटेनें जावें लागलें. म्हणून दोघे रांगतच आंत गेले म्हटलें तरी चालेल. परंतु आंत गेल्यावर गुहा मोठी दिसली.

म्हाताऱ्यानें एक मेणबत्ती काढली आणि ती पेटवून तिच्या उजेडांत ते पुढें जाऊं लागले. तुंगनाथ आपल्या काकांच्या पाठो-पाठ चालत होता.

गुहेंत खोल आंत गेल्यावर म्हाताऱ्यानें मेणबत्ती एका उंच दगडावर ठेवली व म्हणाला—"अरे तुंग! मी जादू करतों बरें का? पूर्वी माझा धाकटा भाऊ मला मदत करीत असे. आतां तूं कर!"

तुंगला औत्सुक्य वाटत होतें. पण त्याचें हृदय धडधड करूं लागलें. त्याला भीति वाटली. तरी त्यानें होकारार्थी मान हलविली.

म्हाताऱ्यानें पिशवींतून एक लोखंडी ताट. वाळलेला दूधभोपळा, हिरव्या रंगाचें तेल असलेली एक बाटली, एक विचित्र वाटणारें मूळ वगैरे वस्तू काढल्या. सांपासारखें लांब मूळ पाहून तुंगला भीति वाटली. तें मूळ कोणत्या झाडाचें आहे हें त्याला कळलें नाहीं.

म्हाताऱ्यानें त्या वाळक्या दुधभोपळ्यांतून कसलें तरी भस्म काढलें आणि त्या लांब मुळाच्या कित्येक गोलगोल काचऱ्या काढून घेतल्या. नंतर मेणबत्तीच्या ज्योतीला एक काचरी लावून ती पेटविली आणि ताटलींत टाकलेल्या भस्मावर टाकली. त्या बरोबर ताटलींतून हिरवट निळ्या ज्वाळा येऊं लागल्या.

"एक" म्हातारा म्हणाला.

ताटलींतली ज्वाळा थोडी कमी होऊं लागल्यावर म्हाताऱ्यानें 'दोन' म्हणून आणखी एक काचरी ताटलींत टाकली. पुन्हां जाळ मोठा झाला. अशा तऱ्हेनें त्यानें एकीमागून एक चार पांच काचऱ्या ताटलींत टाकल्या. "हें काम येईल करतां तुला?" म्हाताऱ्यानें तुंगनाथाला विचारलें.

"हो, करीन कीं!" तुंगनाथ म्हणाला.

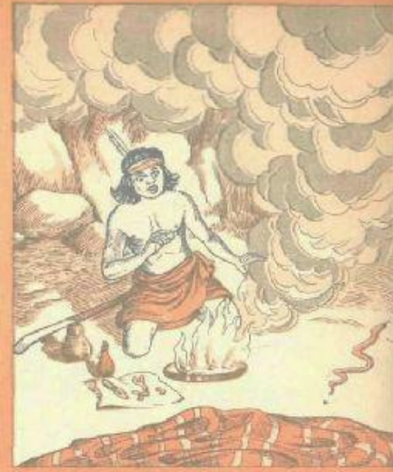
म्हाताऱ्यानें मुळाच्या आणखी कांहीं काचऱ्या काढल्या. "एक एकच टाकायची बरें का? एक जळून गेली कीं दुसरी टाकायची! काचरी जळत असतां तूं जोरानें एक ते दहापर्यंत मोजत रहा. या अवधींत मी कांहीं केलें किंवा तूं कांहीं पाहिलेंस तरी तिकडे लक्ष देऊं नकोस. तूं आपलें काम करीत रहा."

तुंगनाथानें होकारार्थी मान हलविली. म्हातारा म्हणाला—"मी पांघरूण घेऊन पडून राहातों नंतर तूं सुरू कर. त्यानें काठी एका बाजूला ठेवून दिली. बाटलींतलें तें हिरवें तेल थोडें प्याला. डोक्यावरून पांघरूण घेऊन मंत्र पुटपुटूं लागला."

थोड्यावेळानें तुगनाथानें डोकें वर करून पाहिलें तर तेथें त्याचा काका नव्हता. त्याचे कपडे व पांघरूण जमिनीवर पडलेलें होतें. त्याच्या खालून एक हिरवा सांप बाहेर आला. तुंग जोरानें ओरडला व उडून दूर पळून गेला.

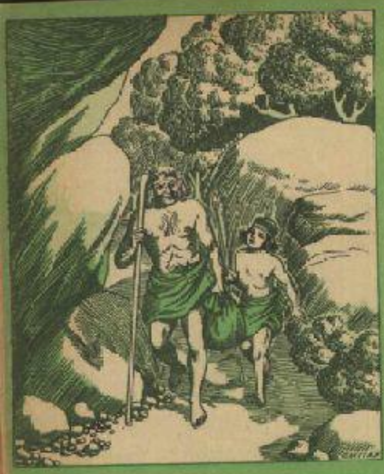
"तुंग इकडे ये." त्याला त्याच्या काकाचा आवाज ऐकूं आला.

तुंग भीतभीत पुन्हां आपल्या जागीं आला. म्हातारा त्याला खूप रागावला. मी तुला काय सांगितलें होतें? मी सांगितलें होतें कीं मी कांहीं केलें किंवा तूं कांहीं पाहिलेंस तरी तूं तिकडे लक्ष देऊं नकोस व तूं हें काय केलेंस?"

"पण काका! तुम्ही मला हें सर्व पहिल्यानें कां नाहीं सांगितलेंत? असें होईल म्हणून!" तुंगनाथ म्हणाला.

या खेपेस त्यानें काकानें म्हटल्याप्रमाणेंच सर्व केलें. तो एका हातानें काचऱ्या ताटलींत टाकीत होता व तोंडानें एक ते दहा अंक मोजीत होता. एका डोळ्यानें त्याचा काका काय करतो हें पण पहात होता.

म्हातारा मंत्र म्हणत असतां सांप झाला. तो एका दगडच्या फटींत शिरला. तोंडांत एक सोन्याचें नाणें धरून बाहेर आला. एका जागीं तें नाणें ठेवून पुन्हां फटींत शिरला व दुसरें नाणें घेऊन आला. अशा-प्रकारें दहा वेळां तो सांप नाणीं घेऊन आला. काचऱ्यांच्या ज्वाळेचा उजेड कमी होत गेला व पुन्हां काळोख झाला. त्याबरोबर तो सांपाचें रूप सोडून पुन्हां म्हातारा झाला.

परत येत असतां वाटेंत तुंगनाथनें म्हाताऱ्याला विचारलें—"काका, तुम्हांला पैसे मिळतात ते असेच का?"

"होय, होय...." म्हातारा म्हणाला.

तुंगनाथनें विचारलें—"पण कसे हो काका!" त्यानें अनेक प्रश्न करण्याचा यत्न केला. पण म्हातारा त्याला म्हणाला—"हें पहा, तुला काय त्याचें. तुझा ज्या गोष्टीशीं संबंध नाहीं त्याविषयीं तूं विचारतोसच कशाला! आणि हें पहा, ही गोष्ट तिसऱ्याला कळली तर आपण जिवंत राहणें अशक्य! मंत्रबळानें पैसे मिळतात हें कळलें तर राजा जिवंत सोडणार नाहीं. म्हणून सावधपणानें वाग!"

दोन वर्षे तुंगनाथ काकांना मंत्रबळानें सोन्याचीं नाणीं मिळवून देण्याच्या कामीं मदत करीत राहिला. त्यानंतर त्याचें लग्न झालें. त्याच्या बायकोचें नांव सत्तू होतें. ती हट्टी होती. एकदां डोक्यांत हट्ट शिरला कीं ती कोणाचें ऐकत नसे. लवकरच तिला सोन्याच्या नाण्यांची गोष्ट माहीत झाली. तुंगनाथाच्या पाठीस लागून तिनें तें गुपित विचारून घेतलें.

"हें गुपित कोणाला कळलें तर तुझा माझा व काकांचा जीव जाईल विसरूं नकोस." त्यानें बायकोला अशा तऱ्हेनें बजावून सांगितलें.

"मी कशाला सांगायला जाते कोणाला? तर मग हा म्हातारा असें बरेंच सोनें एकत्र करूं शकेल म्हणावयाचा!" सत्तू म्हणाली.

"होय!" तुंगनाथ म्हणाला.

"तुम्हांला माहीतच आहे, मला देखील पैशाची किती गरज आहे ती. मी नवीन कपडे व घरांतलें निरनिराळें सामान अजून कोठें घेतलें आहे? या म्हाताऱ्याला हें सर्व सोनें कशाला?" सत्तूनें नवऱ्याला विचारलें.

तिच्या मनांत एक विचार आला. तुंगनाथ म्हाताऱ्याऐवजीं सांप होऊन सोन्याचीं नाणीं घेऊन आला तर सर्व काम भागेल. नवऱ्या-जवळ तशी ती बोलली देखील. तेव्हां तुंगनाथ म्हणाला—"तेल पिणें तेवढें कठीण नाहीं. पांघरुणाखालीं तो कांहीं तरी मंत्र म्हणतो. तो मंत्र आल्याशिवाय काय उपयोग?"

पण सत्तू तेवढ्यावर नवऱ्याला सोडायला तयार नव्हती. तो म्हातारा घरांत नसतांना तिनें त्याची पिशवी काढली. पतिपत्नी दोघें तें तेल प्यालीं मुळाच्या काचऱ्या पेटवून भस्मावर टाकल्या. पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं.

"या खेपेस गुहेंत म्हातारा मंत्र म्हणेल तो नीट ऐकून घे आणि पाठ करून घे!" सत्तू म्हणाली.

एक दोनदां लक्ष देऊन ऐकल्यावर तुंगनाथाला तो मंत्र पाठ झाला.

म्हातारा घरांत नसतां नवरा बायकोनें तो मंत्र म्हटला. या खेपेस मंत्राचा परिणाम झाला. तुंगनाथ सांप झाला. पण त्याच वेळीं म्हातारा घरांत आला. तुंगनाथ सांप झाला होता. तो पुन्हां काकांच्यासमोर मनुष्य झाला.

सत्तू म्हणाली—"हें पहा म्हाताऱ्या!"

"तुझें मंत्राचें गुपित आम्हांला कळलें आहे. आतां तुझ्या गमजा नाहीं चालायच्या आमच्या जवळ. तूं थोडें थोडें सोनें आणीत होतास. तें नाहीं चालणार. आणि तूं आणशील त्यांतलें अर्ध्याहून अधिक आम्हांला दिलें पाहिजे. तूं म्हातारा आहेस. तुला काय गरज पैशाची ? आम्ही तरणीं माणसें आम्हांलाच त्याची जास्त गरज आहे."

दुसऱ्या दिवशीं तिघें गुहेंत गेलीं. म्हाताऱ्यानें मुळाच्या दहा कांचऱ्या काढल्या. सत्तूनें आणखी काढायला सांगितल्या. म्हातारा म्हणाला—"तो मंत्र दहा कांचऱ्या जळेपर्यंतच उपयोगी पडतो. माझें ऐक!"

"हें बघ, आम्हां दोघांना सांप करून तूं आंत पाठव. सांपाचें रूप देणारा मंत्र मला माहीत आहे." सत्तू म्हणाली. म्हाताऱ्यानें तें कबूल केलें.

म्हातारा कांचऱ्या पेटवून ताटतलीं टाकूं लागल्याबरोबर नवरा बायको सांपाचें रूप घेऊन सोन्याचीं नाणीं आणूं लागलीं. नाण्यांची एक रास पडली. पण सांपांना मनुष्य रूप मिळालें नाहीं.

म्हातारा दोघांना म्हणाला—"सांप होण्याचा मंत्र तुम्ही शिकून घेतलात. पण पुन्हां मनुष्य रूप घेण्यास जरूर असलेला मंत्र तुम्हांला माहीत नाहीं. तुम्ही घाई केलीत. तुम्ही तो मंत्र शिकून घ्यायला हवा होता. आतां मला सोनें मिळविणें शक्य नाहीं हें खरें आहे. पण तुम्ही आणून दिलेंत तें सोनें मला आयुष्यभर पुरेल. आतां तुम्ही सर्प योनींत राहूनच पुढील आयुष्य घालवा." असें सांगून म्हातारा सोनें उचलून घेऊन निघून गेला.

नवरा बायकोला पुढील आयुष्य सर्पयोनींतच घालवावें लागलें.

सहोदर भ्राता

कावेरी नदीच्या काठीं एका गांवीं गोविंदस्वामी नांवाचा एक धर्मपरायण ब्राह्मण रहात असे. त्याला दोन मुलगे होते. एकाचें नांव अशोकदत्त होतें व दुसऱ्याचें विजयदत्त.

एकदां त्या प्रदेशांत दुष्काळ पडला. गोविंदस्वामीच्या घरांत त्याच्या कुटुंबाला पुरेल एवढें अन्नधान्य सांठवलेलें होतें. दुष्काळामुळें गांवकरी गांव सोडून जाऊं लागले. कित्येक उपाशी मरण पावले. हें सर्व डोळ्यासमोर घडत असतां स्वतःच्या घरी बसून निश्चिंतपणें दोन्ही वेळचीं जेवणें गोविंदस्वामीला जड वाटूं लागलीं. म्हणून त्याच्याकडे जें कांहीं होतें तें त्यानें शेजारपाजाऱ्यांना वांटून टाकलें व सकुटुंब काशीला जाऊन राहूं लागला.

काशी नगराबाहेर एक चंडिकेचें देवालय होतें. तेथें पोंचल्यावर गोविंदस्वामीनें देवीची पूजा केली आणि एका झाडाखालीं गवत अंथरून त्यावरच सर्व झोंपले.

गोविंदस्वामी सारखेच अनेक लोक त्याच झाडाखालीं झोंपले होते. ते थंडीचे दिवस होते. गोविंदस्वामीचा धाकटा मुलगा रात्रीं उठला आणि बापाला जागा करून म्हणाला—"बाबा, मला फार थंडी वाजत आहे. शेकोटी तयार करून बसूं या का?"

"वाळ काटक्या एकत्र करून आपण शेकोटी करायची म्हटली तरी या मध्यरात्रीच्यावेळीं विस्तव कोठें मिळणार?" बाप म्हणाला.

"तो पहा, दूर जाळ दिसतो आहे." मुलगा म्हणाला.

बाप मुलाला समजावून सांगूं लागला– "तो जाळ! नको रे बाबा, ती तर चिता आहे! तेथें भुतें असतात!"

"भुतें काय करतात आपल्याला? मला घेऊन चला तिकडे!" विजयदत्तनें हट्ट केला.

शेवटीं नाइलाजानें गोविंदस्वामी मुलाला चितेजवळ घेऊन गेला. त्याला थंडी कमी झाल्यासारखें वाटूं लागलें. त्याला चितेंत कांहीं गोल वस्तु जळत असलेली दिसली. त्यानें बापाला विचारलें "तें गोल चेंडू सारखें काय दिसतें आहे बाबा?"

"ती डोक्याची कवटी आहे!" बाप म्हणाला. मुलानें एक लाकूड हलवलें. त्याबरोबर ती फुटली. स्फोट झाल्यासारखा आवाज झाला व आंतून निघालेला द्रवपदार्थ विजयदत्तच्या तोंडावर उडाला आणि आश्चर्य म्हणजे त्याला एक राक्षस उग्र रूप मिळालें. त्याचे केस कांट्यासारखे अंगभर उभे झाले. त्याच्या हातांत तलवार होती. तोंडांत मोठे मोठे भयंकर दांत होते. गोविंदस्वामीला मारायला त्यानें तलवार उगारली तेव्हां आकाशवाणी झाली–"कपालस्फोटा! त्याला, काय मारतोस? तो तर तुझा बाप आहे! तूं इकडे ये." त्या आवाजा पाठोपाठ तो राक्षस अदृश्य झाला.

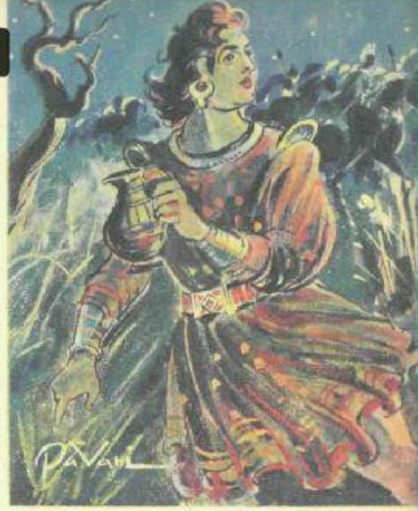
गोविन्दस्वामी दुःखी कष्टी मनानें त्या झाडाखालीं आला. सकाळीं घडलेला सर्व वृत्तांत त्यानें बायकोला सांगितला. सर्वांना फार वाईट वाटलें. यात्रेकरूंत समुद्रदत्त नांवाचा एक व्यापारी होता. त्याला गोविंदस्वामीच्या कुटुंबाची दया आली व तो त्यांना घेऊन काशीच्या आपल्या एका दातेवाइकाच्याघरीं गेला. तेथें त्यानें गोविंदस्वामीच्या कुटुंबाची राहाण्या व जेवणाची व्यवस्था करून दिली.

२

त्यानंतर कित्येक वर्षें लोटलीं. गोविंदस्वामीचा मोठा मुलगा अशोकदत्त वेदशास्त्र पारंगत झाला. विद्येबरोबर त्याला शरीर संपत्ति तरुणाला साजेल अशीच मिळाली होती.

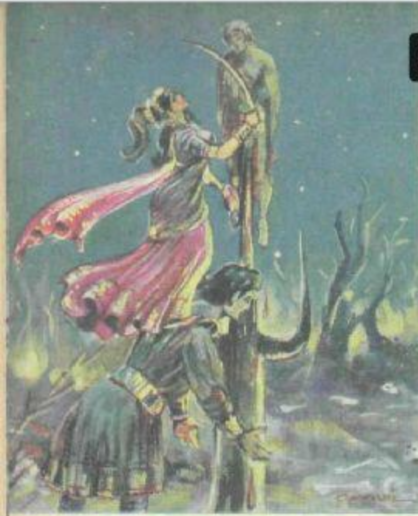
दुसऱ्या दिवाळीला काशीचा राजा प्रताप याच्याकडे मल्लयुद्ध करून कीर्ति व पारितोषिक मिळविण्याच्या हेतूनें दूरदूरच्या देशांतले मल्ल येत असत. त्यावर्षी देखील मल्ल जमा होऊं लागले. कुस्त्यांचे सामने सुरू झाले व दक्षिणेकडील एका पहिलवानानें इतर सर्व पहिलवानांना जिंकलें. तें ऐकून समुद्रगुप्त राजाकडे गेला व म्हणाला– "आपल्याच गांवांत एक तरुण मल्ल आहे व तो या दक्षिणेकडील पहिलवानाला कुस्तीचें आव्हान करायला तयार आहे. राजानें त्याला बोलाविलें व कुस्तीचा सामना ठरला. अशोकदत्तानें एका मिनिटांत त्या पाहिलवानाची पाठ जमिनीला लाविली व अजिंक्य पद मिळविलें. राजानें त्याचा सत्कार केला व त्याला आपला मुख्य अंगरक्षक म्हणून नेमलें.

एकदां राजा रात्रीच्या वेळीं कोठेंतरी जाऊन परत येत असतां स्मशानांतून

"पाणी!" "पाणी द्या!" असा आवाज कित्येकदां त्याच्या कानीं पडला. राजानें आपल्या नोकरांना सांगितलें कीं जाऊन त्या बिचाऱ्याला पाणी द्या. पण स्मशानांत रात्रीच्या वेळीं पाऊल टाकण्याची कोणाला हिंमत होईना. परंतु अशोकदत्त जायला तयार झाला. तो पाणी घेऊन स्मशानांत गेला. काम असल्यामुळें राजा त्याची वाट पहात थांबला नाहीं व राजवाड्यांत निघून गेला.

काळोखी रात्र होती. प्रेतें जळत होतीं. अशोकदत्त ओरडून विचारीत होता, "कोण

पाणी मागत होतें ?" त्याला एक बायकी आवाज ऐकूं आला "मीं !" ज्या बाजूनें तो आवाज ऐकूं आला अशोक त्या दिशेला गेला. त्याला समोर एक पुरुष सुळावर लटकत असलेला दिसला. जवळ एक सुंदर स्त्री तडफडत पडलेली दिसली. त्यानें तिला विचारलें—"कोण तूं ?"

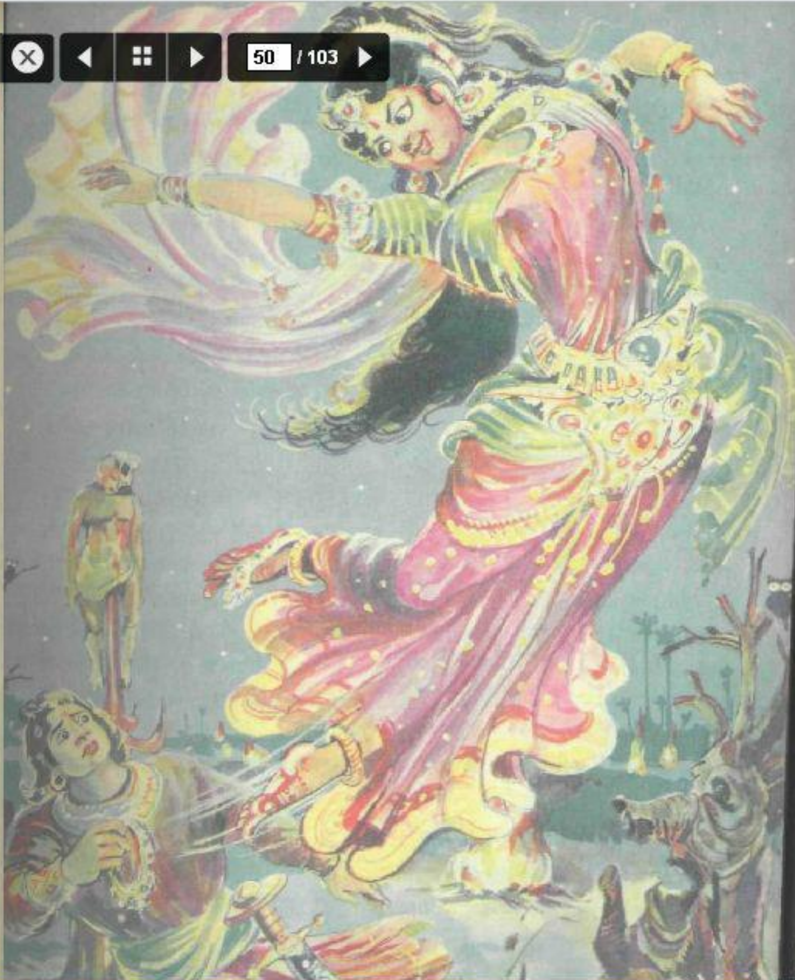
"मी त्यांची बायको आहें. त्यांना मरण आलें तर त्यांच्याबरोबर मी देखील चितेंत उडी घेईन. त्यांचा जीव अजून गेला नाहीं. त्यांना तहान लागली आहे. मी पाणी घेऊन आलें आहें. पण त्यांच्या तोंडापर्यंत इतका उंच माझा हात पोंचत नाहीं." ती स्त्री म्हणाली.

माझ्या पाठीवर चढ आणि पाज त्याला पाणी." असें सांगून अशोक वांकून उभा राहिला. ती स्त्री त्याच्या पाठीवर चढून उभी राहाली. परंतु अंगावर आणि जमिनीवर रक्ताचे थेंब टपटप पडूं लागल्यावर अशोकदत्तला आश्चर्य वाटलें व तो वर पाहूं लागला. तेव्हां त्याला हें पाहून जास्तच आश्चर्य वाटलें कीं ती स्त्री त्या माणसाचें मांस कापून खात आहे.

अशोकदत्तला आतां संशय उरला नाहीं. ती एक जखीण असणार. तिला धरून आपटून ठार करण्यासाठीं त्यानें तिचे दोन्ही पाय धरले. पण ती आकाशांत उडून गेली व अंतर्धान पावली. अशोकदत्तच्या हातांत तिच्या पायांतली एक पैंजण मात्र राहून गेली.

अशोकदत्त चकित होऊन पैंजण घेऊन घरीं गेला. दुसऱ्यादिवशीं सकाळीं राजाकडे जाऊन त्यानें तें पैंजण राजाला दाखविलें व त्यानें रात्रीं जें कांहीं पाहिलें तें निवेदन केलें.

अशोकदत्ताचें शौर्य व साहस पाहून राजाची मर्जी बसली होतीच. परंतु आतां

तें पैंजण पाहून व आपल्या अंगरक्षकाचा पराक्रम पाहून राजा फारच खूष झाला.

राजानें तें पैंजण महाराणीला दाखविलें व अशोकदत्तानें तें आणल्याचें सांगितलें. अशा पराक्रमी तरुणाशीं राजकन्येचें लग्न करून द्यावें असें मला वाटत आहे असें देखील राजा म्हणाला—"आपल्या अंगलेखेला याच्याहून सुंदर व शूर पति आणखी कोठून मिळणार?"

तें ऐकून राणी स्मित करून म्हणाली—"मी आजपर्यंत महाराजांजवळ ही गोष्ट सांगितली नव्हती. अंगलेखेनें पण अशोकदत्तलाच मनानें वरलें आहे. मला तिच्या मैत्रिणीकडून ही गोष्ट कळली आहे. तेव्हांपासून ही गोष्ट महाराजांच्या कानावर घालावी म्हणून मी संधी पहात होतें. आज तो योग आला."

राजानें अशोकदत्त व राजकन्या अंगलेखा यांचा लग्न समारंभ एका समुहूर्तावर पुरा केला.

३

एकदां राणीनें राजाला अशोकदत्तानें आणलेलें पैंजण दाखवून म्हटलें—"हें पैंजण या जगांतलें दिसत नाहीं. आपल्या सोनारांनीं शिकस्त करून पाहिली. पण त्यांना तसें घडविणें शक्य झालें नाहीं. त्यांत असलेले हिरे व माणिक्यें या जगांत मिळत नाहींत. तेव्हां जेथून हें पैंजण मिळालें तेथेंच त्याच्या जोडीचें दुसरें असणार तें आणून द्यायला जांवयाला सांगावें."

राजा विचारांत पडला. पण अशोकदत्त म्हणाला—"त्याच्या जोडीचें पैंजण आणून देण्याची जबाबदारी मी घेतों."

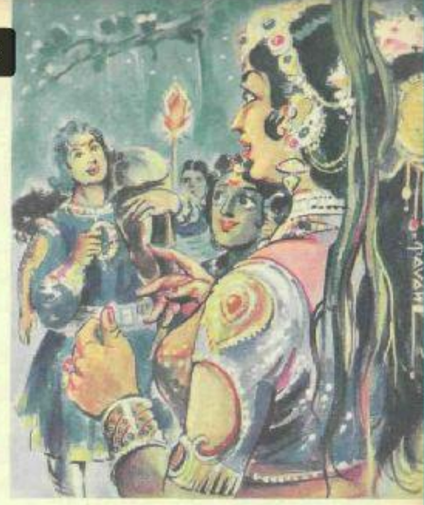
जांवई त्या प्रयत्नांत स्वतःचा जीव धोक्यांत घालील या भीतीनें राजा म्हणाला—"काय जरूर आहे त्या पैंजणाची? नाहीं मिळालें तर नाहीं. त्यांत असें मोठें बिघडलें काय?" पण अशोकदत्तनें त्यांचें ऐकलें नाहीं.

तें पैंजण त्याला कृष्णचतुर्दशीच्या दिवशीं स्मशानांत रात्रीं मिळालें होतें. अशोकदत्त त्याच दिवशीं रात्रीं स्मशानांत ती स्त्री भेटेल असा विचार करून निघाला. नरमांसाची चटक लागलेल्या जखिणीला धरण्यासाठीं नरमांसाचाच मोह तिला दाखविला पाहिजे या विचारानें तो झाडाला लोंबकळत असलेलें एक प्रेत काढून घेऊन "नरमांस!" "नरमांस!" असा ओरडत स्मशानभर हिंडला.

एक स्त्री येऊन त्याला म्हणाली—"चल माझ्याबरोबर!" तो तिच्याबरोबर गेला. एका झाडाखालीं एक अप्सरा उभी होती. तिनें त्याला विचारलें—"नरमांस केवढ्याला देशील?"

अशोकदत्तनें पैंजण दाखवून विचारलें—"या पैंजणाच्या जोडीचें दुसरें मिळालें तर देईन नरमांस!"

"माझ्याजवळ त्याच्या जोडीचें पैंजण आहे. तूं दाखविलेंस तें पण माझेंच. मी वेष पालटून आलें आहे. म्हणून तूं मला

ओळखलें नाहींस! मला नरमांसाची गरज नाहीं. मी सांगेन तें केलेंस तर तुला हें पैंजण पण मिळेल." ती अप्सरा स्मित करून म्हणाली.

"बोल, काय करायचें असेल तें मी करायला तयार आहें." अशोकदत्त म्हणाला.

"हिमालय पर्वतांत त्रिघंट नांवाचें एक नगर आहे. तेथें महावीर नांवाचा राक्षस रहात असे. मी त्याची बायको, आमचा तूर्तचा राजा कपालस्फोट याच्याशीं युद्ध करीत असतां तो मरण पावला. नंतर कपालस्फोटानें तें नगर माझ्या स्वाधीन केलें.

मला एक मुलगी आहे. तिला योग्य वर मिळावा म्हणून मी शोध काढीत आहें. तुला तुझ्या राजाबरोबर मी पाहालें व आपल्या मुलीला तूंच योग्य वर आहेस असें समजून मी ती स्मशानांतली फाशीची व नरमांस खाण्याची माया रचली. तूं पुन्हां दुसऱ्या पैंजणाच्या शोधार्थ खात्रीनें येशील असें वाटून मी तें एक पैंजण तुझ्याकडे राहूं दिलें. त्याप्रमाणें तूं आलास. आतां माझ्या मुलीशीं तूं लग्न करून घे."

वचन दिलें होतें म्हणून अशोकदत्त त्या स्त्री बरोबर गेला. ती त्याला आकाश-मार्गे त्रिघंट नगरींत घेऊन गेली. तेथें राक्षसकन्या विद्युत्प्रभा हिच्याशीं त्याचें लग्न झालें. त्या अप्सरेनें वचन दिल्याप्रमाणें दुसरें पैंजण दिलें व त्याबरोबर एक सोन्याचें कमळपण दिलें. नंतर तिनें आपल्या जांवयाला काशी नगरी बाहेरच्या स्मशानांत पोंचतें केलें व म्हणाली—"मी नेहमीं कृष्ण चतुर्दशीला येथें येत राहीन. त्या दिवशीं मला भेटावयाचें झाल्यास भेट."

अशोकदत्त तिचा निरोप घेऊन आपल्या घरीं गेला. त्याचे आईवडील घाबरले होते कीं धाकटा मुलगा नाहींसा झाला व मोठा देखील नाहींसा झाला. त्यांना जाऊन भेटला व धीर दिला. जांवई परत आलेला ऐकून राजा धांवत आला व त्याला राजवाड्यांत बोलावून घेऊन गेला. त्यानें हिमालयांतून आणलेलें जोडीचें पैंजण व त्याबरोबर मिळालेलें सुवर्ण कमळ राजाला दिलें. त्याच्या तोंडून घडलेला सर्व वृत्तांत ऐकून राजाला व राणीला आश्चर्य वाटलें.

राजानें दोन देवळें बांधलीं होतीं. दोन्हीं देवालयांवर चांदीचा कळस होता. एका कळसावर तें सवर्ण कमळ बसविल्यावर त्या कळसाचें सौंदर्य द्विगुणित झालें. तें पाहून राजाला वाटलें कीं दुसऱ्या देवळाच्या कळसावर देखील तसेंच कमळ लावतां आलें तर किती बरें होईल! त्याप्रमाणें व्यवस्था करण्यास राजानें सांगितलें. राज्यांतले उत्तमोत्तम सोनार तें कमळ घडविण्यासाठीं बोलावण्यांत आलें. परंतु सर्वांनीं हात टेकले व म्हणाले—"हें कमळ घडविणें आम्हांला शक्य नाहीं."

तेव्हां अशोकदत्त दुसरें कमळ आणण्यास तयार झाला. पण राजाला तें नको होतें. तो म्हणाला—"माझ्या मतें त्या कळसावर कमळ बसविण्याची गरज नाहीं."

पण अशोकदत्त हट्टाला पेटला. पुन्हां कृष्ण चतुर्दशीच्या दिवशीं रात्रीं काळोख पडल्यावर राजकुमारी झोपली असतां तो कोणाला सांगितल्याशिवाय राजवाड्याबाहेर पडला व सरळ स्मशानांत गेला. तेथें वडाच्या झाडाखालीं त्याची राक्षस जातीची सासू बसली होती. जावयाला पाहून ती उठून उभी राहाली. ती त्याला आकाश मार्गें हिमालय पर्वतांतील आपल्या राजधानींत घेऊन गेली. तो कोणत्या कामासाठीं स्मशानांत आला होता हें देखील तिनें त्याला विचारलें नव्हतें. राक्षसकुमारीला आनंद झाला कीं तिचा पति तिला भेटण्यासाठीं आला. अशोकदत्त आपल्या राक्षसपत्नीबरोबर कांहीं दिवस आपल्या सासुरवाडीस राहाला. एक दिवशीं तो आपल्या राक्षस सासूला म्हणाला–"मला आणखी एका सुवर्णकमळाची गरज आहे."

"माझ्याजवळ एकच होतें. आणखी दुसरें कोठून आणूं बाळ? आमचा राजा कपालस्फोट यानें तें कमळ दिलें होतें. त्याच्या सरोवरांत हीं कमळें आहेत. पण त्या कमळांना हात लावण्याची कोणाची छाती नाहीं." सासू म्हणाली.

"कोठें आहे तो तलाव दाखव मला! मी स्वतः जाऊन घेऊन येतों कमळ तोडून. पाहातों मला कोण अडवितो तें." अशोकदत्त म्हणाला.

"तें तुला शक्य नाहीं. त्या तलावाचें रक्षण रात्रंदिवस राक्षस करीत असतात." त्याची सासू म्हणाली.

परंतु अशोकदत्तनें तिच्या बोलाण्याकडे दुर्लक्ष केलें व म्हणाला–"काय वाटेल तें झालें तरी चालेल, मी तो तलाव पाहणार व एक कमळ आणणार." शेवटीं त्याच्या सासूनें भीतभीतच दुरून त्याला तो तलाव दाखविला. तो तलाव एका उंच पर्वतावर होता. त्यांत सहस्रावधि कमळें होतीं. सर्व सोन्याचीं. त्यानें एक कमळ तोडण्यासाठीं हात घातल्याबरोबर भयंकर राक्षसांनीं त्याला अडविलें.

अशोकदत्तनें आपल्या तलवारीनें त्यांपैकीं अनेकांना जमिनीवर लोळविलें. कांहीं घाबरून पळून कपालस्फोट राजाकडे धांवत गेले. तें ऐकून कपालस्फोट स्वतः आला. अशोकदत्तला दुरूनच पाहून चकित होऊन तो ओरडला–"अरे हा तर माझा मोठा भाऊ अशोकदत्त! हा येथें कसा काय आला?" त्यानें हातांतली तलवार व इतर शस्त्रें दूर फेंकून दिलीं व धांवत येऊन अशोकदत्तच्या पायाला मिठी मारली.

"कोण तूं? हें सर्व काय आहे?" अशोकदत्तनें चकित होऊन त्याला विचारलें.

"मी तुझा धाकटा भाऊ विजयदत्त. तूं मला या रूपांत न ओळखणें साहजिक आहे. पण मी तुला ओळखलें. तूं तरी किती मोठा झाला आहेस? तुझें शौर्य व साहस पाहून मला कौतुक वाटलें. आपला भाऊ इतका पराक्रमी आहे हें पाहून माझ्या मनाचें समाधान झालें.

"तुला आठवत असेल दुर्दैवानें मला हें राक्षस रूप मिळालें. मी श्मशानांत जळत असलेल्या एका प्रेताच्या कवटीला डंवचल्या-बरोबर ती फुटली व तिच्यांतून निघालेल्या द्रव पदार्थाच्या स्पर्शानें कपालस्फोट राक्षस झालों. मला आपलें पूर्ववृत्त आजपावेतों आठवलें नाहीं. परंतु तुला पाहिल्याबरोबर सर्व आठवलें व पुन्हां पूर्वरूप लाभलें आहे, बघ." त्याप्रमाणें खरोखरच त्याला मनुष्य रूप मिळालें. दोघे भाऊ प्रेमानें कडकडून भेटले.

नंतर दोघे अशोकदत्तच्या राक्षस पत्नीच्या माहेरी गेले. अशोकदत्तनें आपल्या राक्षस

सासूचा निरोप घेतला व म्हणाला–" आतां आम्ही दोघे भाऊ आपल्या घरीं जातों. कित्येक वर्षांनीं मला माझा धाकटा भाऊ भेटला. या खेपेस मी तुमच्या मुलीला पण बरोबर नेत आहें."

राक्षस सासूनें तिघांना काशीच्या स्मशानांत आणून पोंचतें केलें. तेथून तिघे गोविंदस्वामीकडे आलीं व आपल्या आई-वडिलांना भेटलीं. कित्येक दिवसांनंतर अशोकदत्त परत आलेला पाहून व बरोबर आपल्या धाकट्या भावाला व पत्नीला घेऊन आलेला पाहून मातापितरांना जो आनंद झाला तो काय वर्णावा !

विजयदत्तच्या तोंडीं त्यांनीं व शेजार पाजारच्या लोकांनीं त्याच्या राक्षस जगांतल्या अनुभवाच्या गोष्टी ऐकल्या. सर्वच गोष्टी अद्भुत व विलक्षण होत्या.

प्रताप महाराजांना जांवई परत आल्याचें वर्तमान कळलें. ते महाराणीसह भेटायला धांवले. दोघांनीं अशोकदत्तच्या पराक्रमाची व विजयदत्तच्या राक्षस जीवनांतली गोष्ट ऐकली आणि तोंडांत बोटें घातलीं. राजा आपल्या जांवयाला राजवाड्यांत घेऊन गेला. पति परत आल्याचें कळल्यावर राजकुमारीला पण हायसें वाटलें व आनंद झाला.

राजाला एकच काय सोन्याचीं असंख्य कमळें मिळालीं. राजानें इतर देवळांच्या कळसांवर देखील एक एक सोन्याचें कमळ बसविलें. उरलेलीं कमळें त्यानें देवाला वाहिलीं.

विजयदत्त राजाच्या पदरीं नोकरीला लागला.

अशोकदत्तचें पुढील आयुष्य त्याचा दोघी पत्नीच्या सहवासांत सुखानें गेलें.

मल्लिका जादुगारीण

एका गांवीं एक गरीब कुटुंब रहात होतें. त्यांना मूलबाळ नव्हतें. त्यांच्या शेजारीं एका मोठ्या वाड्यांत मल्लिका जादुगारीण रहात होती.

एकदां त्या गरिबाच्या बायकोनें जादुगारिणीच्या बागेंतून आंबे तोडून आणायला नवऱ्याला सांगितलें. तो आंबे तोडूं लागला तेव्हां जादुगारिणीनें त्याला धरलें व म्हणाली–"तुला जें मूल होईल तें तूं मला दिलेंस तरच तुला माफ करीन."

त्या गरिबानें तें कबूल केलें. मुलगी झाली ती त्यानें वचन दिल्याप्रमाणें जादुगारिणीला आणून दिली. मुलीचें नांव गौरी होतें.

मल्लिकानें गौरीला एका बुरुजावर ठेवलें. त्या बुरुजाला पायऱ्या नव्हत्या. गौरी मोठी झाली.

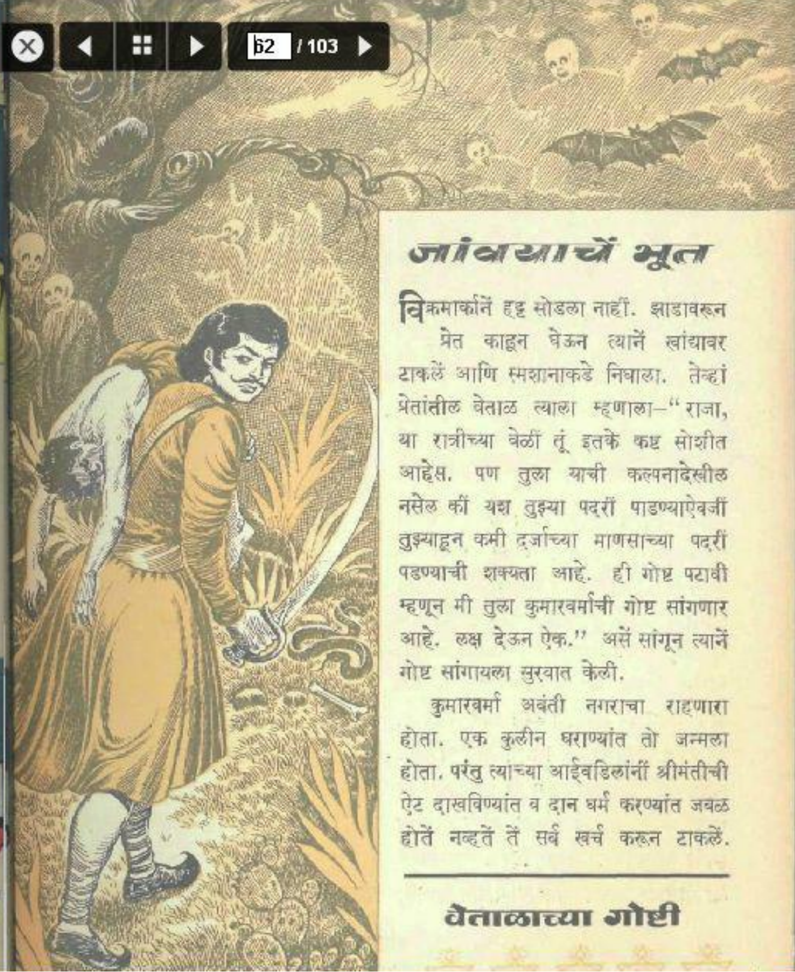

ऐनवेळीं जादुगारीण तेथें आली व तिनें राजकुमाराला आंधळा केलें. बुरुजावर जाऊन गौरीचे केस कापून टाकले व तिला रानांत सोडलें.

आंधळा राजकुमार धक्के खात हिंडत फिरत रानांत पोंचला. त्याला कोठून तरी कोणी हृदयाला पीळ पाडणारें गाणें म्हणत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. तो त्या बाजूला धांवला. गौरीच होती तें गाणें म्हणणारी. आपल्या प्रियकराचें दुःख पाहून तिच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या. अश्रूंचें पाणी राजकुमाराच्या डोळ्यांना स्पर्श करतांच त्याला छान दिसूं लागलें.

गौरी व राजकुमार यांना विवाह झाला व दोघं सुखानें राहूं लागलीं. तिच्या गरीब आई वडिलांना तें पाहून जो आनंद झाला तो काय वर्णावा !

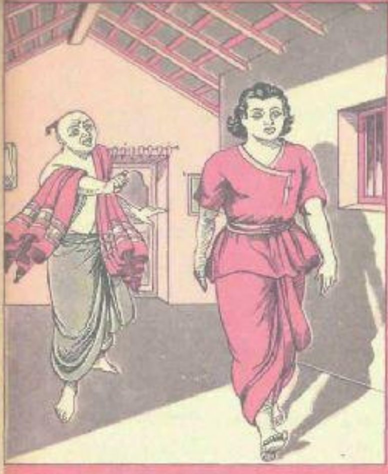

जांवयाचें भूत

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. झाडावरून प्रेत काढून घेऊन त्यानें खांद्यावर टाकलें आणि स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांतील वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, या रात्रीच्या वेळीं तूं इतके कष्ट सोशीत आहेस. पण तुला याची कल्पनादेखील नसेल कीं यश तुझ्या पदरीं पाडण्याऐवजीं तुझ्याहून कमी दर्जाच्या माणसाच्या पदरीं पडण्याची शक्यता आहे. ही गोष्ट पटावी म्हणून मी तुला कुमारवर्माची गोष्ट सांगणार आहे. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

कुमारवर्मा अवंती नगराचा राहणारा होता. एक कुलीन घराण्यांत तो जन्मला होता. परंतु त्याच्या आईवडिलांनीं श्रीमंतीची ऐट दाखविण्यांत व दान धर्म करण्यांत जवळ होतें नव्हतें तें सर्व खर्च करून टाकलें.

वेताळाच्या गोष्टी

मुलाचें लग्न श्रीमंत घराण्यांत करून दिल्यास पुन्हां आपला बडेजाव कायम राहील या हेतूनें आईवडिलांनीं कुमारवर्माचें लग्न एका कोट्याधीशाच्या मुलीशीं करून देण्याचें ठरविलें. मुलगी रंगा रूपानें चांगली नव्हती. म्हणून तिच्या बापानें पाण्यासारखा पैसा खर्च करून हा संबंध जुळवून आणला होता.

परंतु कुमारवर्माला पैशाचा लोभ नव्हता. स्वतःच्या पायावर उभा राहून आयुष्य घालविण्याची त्याची तयारी होती. म्हणून त्यानें या संबंधाला नकार दिला. बापलेकांचें या गोष्टीवर भांडण झालें व बापानें मुलाला

घराबाहेर काढलें. कुमारवर्मा जग मोठें आहे, लाथ मारीन तेथें पाणी काढीन असा मनाशीं निश्चय करून घराबाहेर पडला.

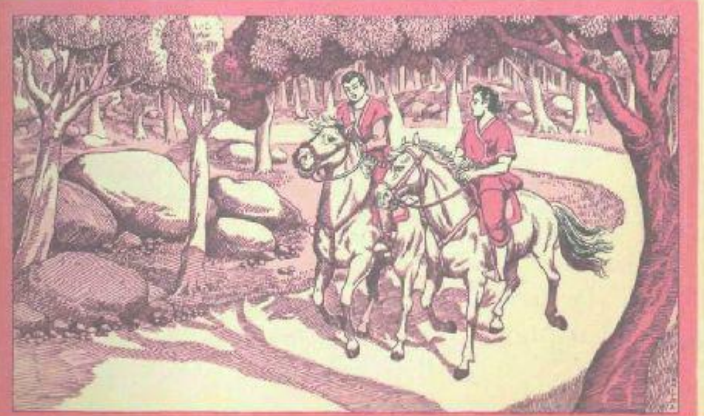
कुमारवर्मा कांहीं दिवस उज्जयिनी येथें राहून नंतर उमरावतीला जाण्यासाठीं निघाला. त्याच दिवशीं धनगुप्त नांवाचा उज्जयिनीच्या एका व्यापाऱ्याचा मुलगा देखील उमरावतीला जाण्यासाठीं निघाला. नगराबाहेर दोघांची गांठ पडली. दोघे घोड्यावर बसून जात होते. धनगुप्त आपल्या बापाप्रमाणेंच व्यापारधंद्यांत पडला. त्याला आपल्या गांवाबाहेरचें जग माहीत नव्हतें व व्यापाराशिवाय इतर कोणता धंदापण येत नव्हता. नवीन अनोळखी माणसाशीं ओळख करून घेण्यासाठीं कसें बोलावें, कसें वागावें हें त्याला कळत नव्हतें. परंतु कुमारवर्माचा स्वभाव मात्र अगदीं निराळा होता. तो बोलण्यांत चतुर होता. म्हणून त्यानें धनगुप्तशीं लवकर चांगली ओळख करून घेतली. परस्परांच्या गप्पा चालू असतां कुमारवर्माला धनगुप्त उमरावतीला कां जात आहे हें कळायला वेळ लागला नाहीं.

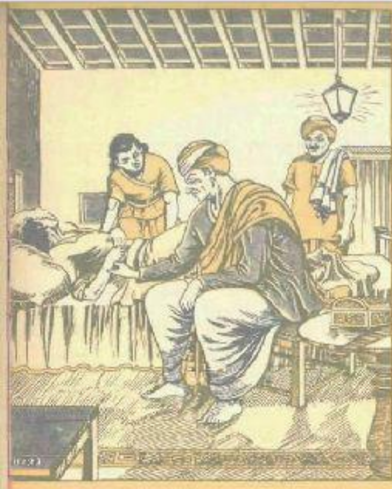
धनगुप्त याचा विचार लग्नाच्या बाबतींत कुमारवर्मासारखा नव्हता. बापानें त्याचें लग्न उमरावतीच्या कोट्याधिशाच्या मुलीशीं ठरविलें होतें. वरवधू पक्षांनीं पत्रोपत्रींच तो संबंध जुळवून आणला होता. असें ठरलें कीं नवऱ्यामुलीबरोबर इतके लक्ष रुपये तिच्या सासरीं पाठवून देण्यांत यावेत. नवरामुलगा व नवरीमुलगी दोघांनीं परस्परांस भेटावें. नंतर मुहूर्त ठरवून लग्नसमारंभ करावा. म्हणून धनगुप्त आपल्या भावी सासुरवाडच्या गांवीं निघाला होता.

तें ऐकून कुमारवर्मानें चकित होऊन विचारलें—"हें बरोबर आहे कीं मुलीकडून लक्षावधि रुपये येणार आहेत. पण समज, ती कुरूप निघाली तर तूं तिच्याशीं लग्नाला तयार होशील का? तिच्या बरोबरच तर तुला सारें आयुष्य घालवावें लागणार?"

"मुलगी ठीक आहे. एखादें वैगुण्य असलेंच तर त्यांत काय? सर्वच गुण एकत्र कोठें मिळतात का? काम भागवून घ्यावेंच लागतें." धनगुप्त म्हणाला.

कुमारवर्मा बरोबर आल्याचा धनुगुप्ताला फायदाच झाला. कारण नव्या जागेंत विचार-पूस करून सोय करून घेण्यांत तो पटाईत होता. पण धनगुप्ताला तें सर्व कांहीं कळत नव्हतें. त्यामुळें प्रवास सुखाचा झाला.

दोघे कांहीं दिवस प्रवास केल्यावर उमरावती येथें पोंचले. धनगुप्तानें जन्मांत कधीं दुसरें शहर पाहिलें नव्हतें. कुमारनें देखील पाहिलें नव्हतें. परंतु तो गांव परकें म्हणून घाबरला मात्र नाहीं.

"अरे बाबा! आतां तर काळोख पडूं लागला आहे. या रात्रीच्या वेळीं तुझें सासुरवाड कोठून सांपडणार? आजची रात्र कोठें तरी धर्मशाळेंत काढ़. उजाडल्यावर जा हुडकायला." कुमारवर्मानें त्याला सल्ला दिला. धनगुप्त नगरांतला गजबजाट पाहूनच थोडा घाबरला होता. म्हणून त्याला कुमारवर्माचा सल्ला पसंत पडला. तो कुमारवर्मा बरोबर धर्मशाळेंत गेला. पण ती धर्मशाळा नसून वाडा असावा असें भासलें.

ती एक खानावळ होती. कुमारवर्मानें खानावळीच्या मालकाला सांगून दोघांसाठीं दोन निरनिराळ्या खोल्या ठरवून घेतल्या व उत्तम जेवणाची व्यवस्था करण्यास सांगितलें.

खानावळीच्या मालकानें पाहिलें कीं कोणी तरी बडे प्रस्थ दिसत आहे म्हणून पंचपक्वान्नांचें भोजन तयार करविलें. धनगुप्त जेवायला बसला. मागचा पुढचा कांहीं एक विचार न करतां त्यानें पक्वान्नांवर खूप हात मारला. रात्रीं पोट दुखूं लागलें. झोंप लागली नाहीं. पोट इतकें दुखूं लागलें कीं त्यानें खानावळवाल्याला जागें करून वैद्याला बोलाविलें. वैद्यानें नाडी पाहिली व पोट तपासलें व म्हणाला—"हा जुना आजार दिसतो आहे. जास्त जेवायला नको होतें. त्याचा कोणी नातेवाईक असेल तर त्याला लवकर बोलवून घ्यावें. खानावळवाल्यानें कुमारवर्माला जागें केलें व धनगुप्तच्या खोलींत बोलावून घेऊन आला. सर्व वृत्त ऐकून त्याला फार वाईट वाटलें.

"उजाडण्यापूर्वीं माझी प्रकृति सुधारली नाहीं तर माधवगुप्त याच्याकडे जाऊन मी येथें असल्याची बातमी दे. कारण मी आज उद्यां येईन असें त्यांना कळविलें होतें. ते काळजी करतील. तेच मला माझ्या गांवीं पोंचवितील." धनगुप्त म्हणाला.

दुर्दैवानें उजाडण्यापूर्वीच धनगुप्ताचें प्राणोत्क्रमण झालें. दुपारीं दहनविधि वगैरे करण्याचें ठरवून उजाडतांच कुमारवर्मा माधवगुप्तच्या शोधार्थ निघाला.

माधवगुप्तला व त्याच्या घरच्या लोकांना वाटलें कीं धनगुप्तच आला आहे. त्यांनीं त्याच्या सत्काराची धांवपळ व गर्दी इतकी केली कीं धनगुप्तच्या मृत्यूची वार्ता देण्यास सवडच मिळाली नाहीं.

"काल रात्रीं तुमची वाट पाहिली आम्ही!" माधवगुप्त म्हणाला.

कुमारवर्मानें त्यांचा तो उत्साह व आनंद पाहिला व ती शोकवार्ता त्यांना न देण्याचें मनाशीं ठरविलें. एक अपूर्व अनुभव त्याला सहजी मिळत होता त्याचा उपयोग करून घेण्याचा मोह आवरेना. म्हणून स्वतःच धनगुप्त असल्याचें दर्शवून तो बोलूं लागला. म्हणाला—"हो, रात्र फार झाली पोंचायला.

म्हणून एका धर्मशाळेंत उतरलों होतों." नवऱ्यामुलाचें रूप पाहून माधवगुप्ताच्या कुटुंबांतील सर्व लोकांना आनंद झाला. पण त्यांच्यापैकीं एका तरुणाचा चेहरा पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्याच्या तोंडावर राग झळकत होता.

त्या तरुणाचें नांव वज्रपाल असें होतें. तो माधवगुप्त याचा दूरचा नातेवाईक होता. घरची गरीबी होती. उमरावतीच्या राजाच्या पदरीं तो एक सामान्य सैनिक म्हणून नोकरी करीत होता. तो गरीब नसता तर माधवगुप्तानें त्याच्याशींच आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें असतें. परंतु आपली लाडकी मुलगी कल्याणी श्रीमंताच्या घरीं पडावी या विचारानें त्यानें दूरचा संबंध जोडण्याचें मनाशीं ठरविलें होतें.

वज्रपाल कुमारवर्माला एका बाजूला बोलावून घेऊन गेला व म्हणाला–" तुझ्या जवळ तलवार दिसते आहे मला. पण कधीं उपयोग केला आहेस का त्या तलवारीचा?"

"तुला तें पाहायचेंच असेल तर पहा. पण केव्हां व कोठें?" कुमारवर्मानें विचारलें.

"या बागेंत जेवणानंतर!" वज्रपाल म्हणाला.

"परंतु माझ्यावर तुला एवढा राग येण्याचें कारण काय मला नाहीं कळलें." कुमारवर्मानें विचारलें.

"तुला माझ्याविषयीं माहिती असती तर कल्याणीशीं विवाह करण्यासाठीं इतक्या दुरून तूं कदाचित आलादेखील नसतास." वज्रपाल म्हणाला.

त्याच वेळीं माधवगुप्त आला व म्हणाला– "थोड्या वेळानें जेवायला बसूं. तोंपर्यंत मी कल्याणीला पाठवून देतों. तिच्याशीं बोलत बसा थोडा वेळ. मी भटजींकडे निरोप पाठविला आहे. दुपारपर्यंत ते येतील."

त्यानंतर कांहीं वेळानें कल्याणी आली. कुमारवर्मा व ती दोघंच तेथें होतीं. आपल्या भावी पतीसमोर बोलायला व वागायला एक तऱ्हेचा जो संकोच व लाज वाटणें साहजिक असतें तें कल्याणींत दिसलें नाहीं.

"तुझ्या रूपाचें वर्णन मी ऐकलें होतें. पण त्याहून...." कुमारवर्मा म्हणाला.

"माझ्या रूपाची गोष्ट तुम्हांला कशाला हवी? माझ्या बापाकडून काय काय घ्यायचें याची लांब यादी आली आहे पूर्वींच." कल्याणी म्हणाली.

"तर मग लग्न झालें तर आपला संसार सुखाचा कसा होणार?" कुमारवर्मानें विचारलें.

"मी अगदीं तेंच म्हणतें. परस्परांवर प्रेम असल्याशिवाय लग्नाच्या गोष्टी फुकट!" कल्याणी म्हणाली.

जेवणें आटोपल्यावर कुमारवर्मा बागेंत वज्रपालाशीं द्वंद्वयुद्धाला तयार होऊन निघाला. अर्थात ती गोष्ट माधवगुप्ताला काय माहीत असणार? तो त्याला म्हणाला– "हे पहा, भटजी आलेले आहेत. साखरपुडा वगैरे करून घेतलेला बरा!"

"ठीक! मी येतों जरा बागेंत हिंडून." असें बोलत तो निघून गेला. बागेंत त्यानें प्रवेश केला. पण त्याला वज्रपाल दिसला नाहीं. म्हणून तो परतला. फाटकाला कुलूप लागलेलें पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें.

तितक्यांत पाठी मागून वज्रपालचा आवाज त्याला ऐकूं आला—"तुला फाटक उघडें असेल असें वाटलें होय, पळपुट्या?"

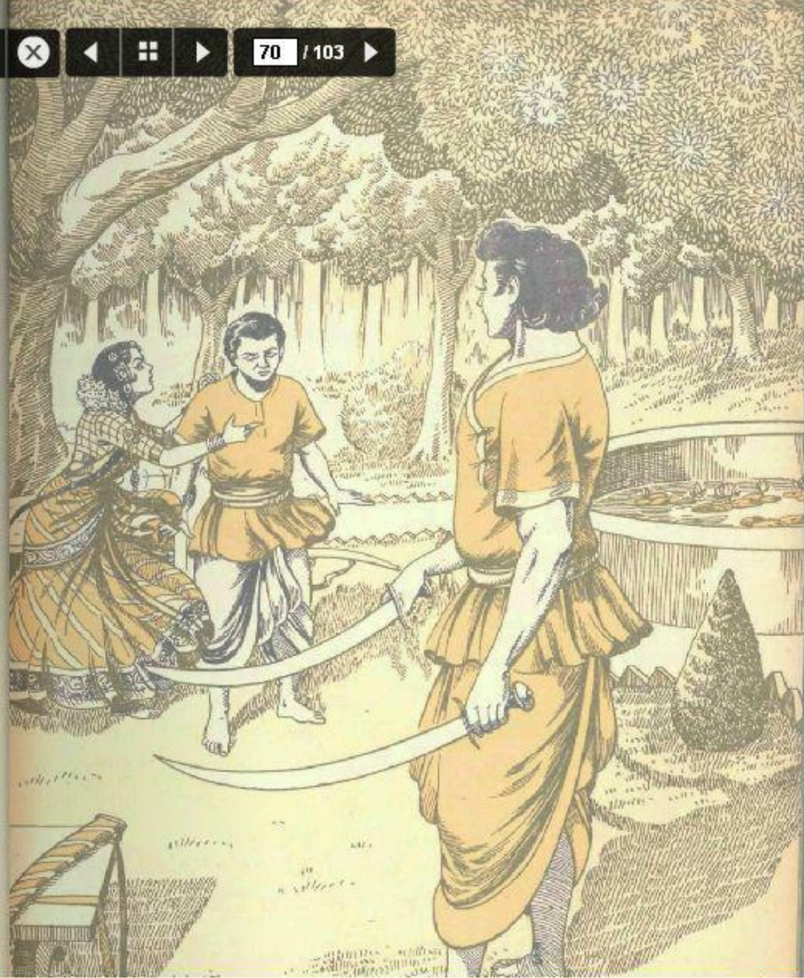
"तूं इतका मूर्ख असशील असें नव्हतें वाटलें मला! मी स्वतः बागेंत आलों व तुझ्या भीतीनें परत फिरलों असें वाटलें होय तुला? म्हणून तूं कुलूप लावून ठेवलें होतेंस नाहीं कां? तर मग ये तुझी खोड मोडलीच पाहिजे!" असें सांगून त्यानें तलवार उपसली.

वज्रपालनें पण आपली तलवार उपसली. दोघांचें द्वंद्व सुरू झालें. "तलवार धरण्याचें देखील कळत नसतां तूं कोणत्या जोरावर द्वंद्वयुद्धाला आव्हान केलेंस हें नाहीं कळलें मला." असें सांगून एक वार करून कुमार-वर्मानें वज्रपालच्या हातांतली तलवार खालीं पाडली व ती उचलून घेतली.

"माझी तलवार मला परत कर!" वज्रपाल म्हणाला.

"तुला तलवार परत करण्याचा अर्थ तुझ्याशीं युद्ध चालू ठेवणें. तुला स्वतःचा जीव वांचावा असें वाटत असेल तर निमूटपणें चालू लाग व आपल्याहून जास्त भित्र्या लोकांना द्वंद्वयुद्धाला आव्हान कर!" कुमारवर्मा म्हणाला.

तितक्यांत पाठीमागून कल्याणीचा आवाज त्याला ऐकूं आला—"काय झालें? काय झालें?" तिनें सर्व पाहालें होतें. तिला वाटत होतें कीं तिच्या प्रियकराच्या हातीं कुमारवर्माचा वध होईल. कुमारवर्मानें वज्रपालाची तलवार तिच्या हातांत देत

म्हटलें—"ही तलवार संभाळून ठेव. कारण ही तलवार इतरांना यमलोकीं पाठविण्या-ऐवजीं आपल्या मालकालाच पाठवायची!" असें सांगून तो निघून गेला. तो माधव-गुप्ताला म्हणाला—"मी ज्या कामासाठीं आलों होतों तें झालें. आतां मी येतों."

माधवगुप्त चकित होऊन विचारूं लागला—"परंतु अजून साखरपुडा वगैरे तर कांहींच झाला नाहीं. भटजी वाट पहात बसले आहे."

"होय! परंतु त्याहून जास्त आणखी एक जरूरी काम आहे. आणखी क्षणभरानें माझा दहन संस्कार आहे. म्हणून मला गेलें पाहिजे!" कुमारवर्मा म्हणाला.

"हें काय तुळ्यासारखें अशुभ बोलतां?" माधवगुप्तनें विचारलें.

"वेडपटासारखें नाहीं. खरें! रात्रीं पंचपक्वान्नांवर हात मारल्यावर पोटांत दुखूं लागलें व रात्रींच हें जग सोडून मी निघून गेलों. आणखी थोड्या वेळानें माझा दहन संस्कार आहे. माझ्या शिवाय तो कसा काय होणार?" कुमारवर्मा म्हणाला.

असें सांगून कुमारवर्मा निघून गेला. सर्व चकित होऊन त्याच्याकडे पहात उभे राहाले.

नंतर कांहीं वेळानें माधवगुप्तानें नोकरांना पाठवून चवकशी केली तेव्हां त्याला कळलें कीं रात्रीं एका खानावळीत जास्त खाण्या-मुळें धनगुप्त नांवाच्या एका तरुणाचा मृत्यू झाला व त्याचा दहसंस्कार दुपारीं करण्यांत आला.

माधवगुप्त व त्याच्या कुटुंबांतील लोकांना वाटलें कीं आला होता तो धनगुप्त स्वतः नसून त्याचें भूत होतें, व त्यांनीं मनाचें समाधान करून घेतलें.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा, मला हें कळत नाहीं कीं पैशाच्या मोहानें येणाऱ्या धनगुप्तावर कल्याणीचें प्रेम न होणें साहजिक होतें. पण कुमारवर्मा-सारख्या शूरवीराशीं ती लग्नाला तयार झाली असती. मग कुमारवर्मानें खरी गोष्ट न सांगून धनगुप्ताच्या भुताचें सोंग कशाला केलें? याचें कारण माहीत असून तूं उत्तर दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"कुमारवर्मानें खरी गोष्ट सांगितली नाहीं तर त्याचें एक नाहीं, अनेक कारणें आहेत. पहिली गोष्ट ही कीं तो गरीब होता. तिला वाटलें असतें कीं तो देखील धनलोभानें त्या लग्नास तयार झाला असावा. तिचें प्रेमदेखील एका गरीब तरुणावरच होतें हें खरें आहे. पण तें स्वेच्छेनें होतें. दुसरें कारण, त्याला कल्याणीशीं लग्न करण्यासाठीं एका मूर्ख कापुरुषाशीं द्वंद्व युद्ध करावें लागलें. तो त्याला त्याचा अपमानच वाटला. त्यानें भुताचें सोंग केलें त्यालादेखील एक कारण होतें. तें तिसरें कारण. त्यानें वज्रपालाचा द्वंद्वयुद्धांत पराभव केलेला पाहून वज्रपाला ऐवजीं ती त्याच्याशीं लग्नाला तयार झाली असती. परंतु दुसऱ्यावर प्रेम करणाऱ्या मुलीशीं लग्नाला कोणता पुरुष तयार होईल! भूत होतें म्हणूनच पराभव झाला असें समजून ती वज्रपालाशीं लग्न करून सुखी होईल असा विचार करून त्यानें तें भुताचें सोंग केलें."

जशातऱ्हेनें मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला. [कल्पित]

परोपकारी गोपाळ

लग्नाचा सोहोळा किती आनंदाचा असतो. परंतु मुलीचें लग्न जुळवतांना गरिबावर जें संकट येतें तें त्याचें त्यालाच ठाऊक.

एकदां परोपकारी गोपाळ बाजारपेठेच्या गांवीं निघाला. वाटेंत एक ओढा पार करून जावें लागलें. पाण्यांत पाऊल टाकतांच पायाला कांहीं लागलें. म्हणून त्यानें वांकून पाण्यांतून ती वस्तु काढली. ती एक पिशवी निघाली व त्यांत मोहोरा होत्या. गाडींतून जात असतां पडल्या असतील कोणाच्या तरी. गांवांत जाऊन चवकशी करूं व नाहीं तर पोलीस ठाण्यावर देऊन टाकूं असा विचार करून गोपाळनें ती पिशवी उचलून घेतली.

पण बाजारपेठेंत मोहरांची पिशवी हरवल्याचें कोणी त्याला सांगितलें नाहीं तो एका घरांत पाणी प्यायला म्हणून गेला. तेव्हां त्याला बाईचा आवाज ऐकूं आला—"तुम्ही विष कशाला खातां? मला द्या. मी मेल्यावर काय वाटेल तें करा." गोपाळ तें ऐकून आंत धांवत गेला.

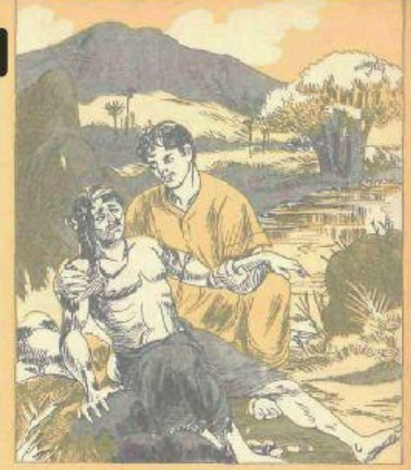
चवकशी करतां त्याला कळलें कीं त्या गरिबाला तीन मुली होत्या. हुंडा कमीत कमी १०० मोहरा तरी द्याव्या लागणार. नाहीं दिल्या तर मुलींचे हात पिवळे कसे होणार? पण हुंडा कोठून द्यायचा? म्हणून मुलींचा बाप तो प्रश्न सोडविण्यासाठीं विष खाणार होता.

"एवढेंच ना? तर मग ही घ्या मोहरांची पिशवी. आपल्या मुलींचें लग्न करून टाका!" गोपाळ म्हणाला व त्यानें मोहरांची पिशवी दिली.

तो गरीब चकित होऊन विचारूं लागला—"कोण तुम्ही? परोपकारी गोपाळासारखे दुसऱ्याच्या मदतीला धांवत आलांत म्हणून विचारलें."

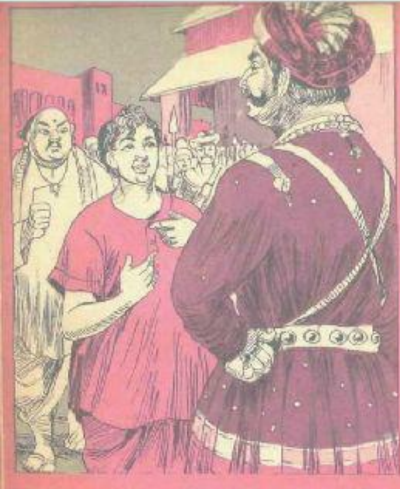
"मीच तो गोपाळ!" असें सांगून व त्यांचा निरोप घेऊन गोपाळ आपल्या गांवीं निघाला.

कालव्याच्या काठीं तो पोंचला तेव्हां त्याला जवळच कोणी तरी कण्हत असल्याचा भास झाला. कालव्याच्या काठीं त्या आवाजाच्या अनुरोधानें तो गेला तेव्हां त्याला एक मनुष्य बेशुद्ध पडलेला दिसला. त्याच्या डोक्याला जखमा दिसल्या. रक्त वाहात होतें. गोपाळ त्याला उचलून घेऊन कालव्याच्या काठीं गेला. त्याच्या डोक्यावर पाणी शिंपडलें व त्याला त्यानें थोडें पाणी पाजलें. पाणी प्याल्यावर त्याला हुशारी वाटली. तो म्हणाला—"मी बाजारांत जात होतों, दोघां तिघां दुष्टांनीं मारहाण केली." गोपाळला तो असेंदेखील म्हणाला कीं त्याचें घर पांच सहा कोसावर आहे. म्हणून गोपाळ त्याला आपल्या घरीं घेऊन गेला. वैद्याला बोलावून त्याच्या औषध पाण्याची व्यवस्था करून दिली.

तो मनुष्य गोपाळजवळ खोटें बोलला होता. त्यादिवशीं एक सावकार बाजार पेठेंतून परत येत होता. त्यानें बाजार पेठेंतल्या व्यापाऱ्यांकडून जी रक्कम येणें होती ती वसूल करून घेतली होती व तो आपल्या एका नोकरासह परत येत असतां, तिघां चोरांनीं त्यांना लुबाडण्यासाठीं मारहाण केली. नोकरानें एका चोराला खूप चोप दिला. तो एका जागीं बेशुद्ध होऊन पडला. त्याचे साथी पळून गेले होते.

ती मारामारी झाली त्या गडबडींत एक पिशवी कालव्यांत पडली व तीच गोपाळला

सांपडली. त्यावेळीं तो चोर बेशुद्ध पडलेला होता. गोपाळ परत येत असतां त्याच्या कण्हण्याचा आवाज ऐकून तो त्याच्या मदतीला धांवला.

घरीं गेल्यावर एक पिशवी गहाळ झाल्याचें सावकाराच्या लक्षांत आलें व त्यानें पुन्हां बाजारपेठेंत जाऊन एक पिशवी नाहींशी झाल्याची वर्दी ठाण्यावर दिली.

दोन तीन दिवसांत एका गरिबाच्या घरीं तिघां मुलींची लग्नें होत असल्याची बातमी पण कोतवालाला कळली. कोतवालानें त्याला विचारलें—"काय रे! तूं उपाशीं मरत होतास परवांपर्यंत. आतां तिघां मुलींचीं लग्नें करायला इतके पैसे कोठून आले रे? तेव्हां त्यानें परोपकारी गोपाळकडून त्याला ती पिशवी मिळाल्याचें व एका सावकाराची मुद्रा पिशवीच्या तोंडावर असल्यानें सांगितलें.

पोलिसांनीं ती थैली मागवून घेतली व तिच्या तोंडावर त्या सावकाराची मुद्रा पाहून खात्री करून घेतली. कोतवालानें परोपकारी गोपाळाचें नांव पूर्वी ऐकलें होतें. पण तो चोरी करून उपकार करीत असेल असें त्याला कधीं वाटलें नव्हतें. परंतु ती पिशवी पाहून मात्र त्याचा संशय वाढला.

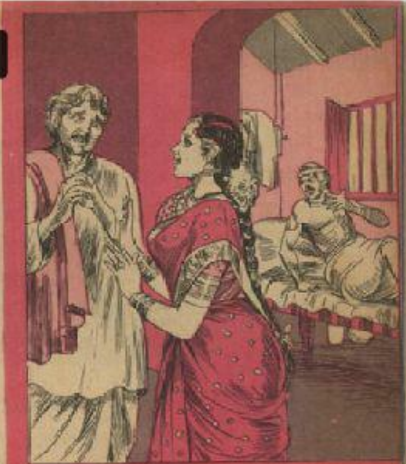
गोपाळला त्या चोरांशीं सावकारांच्या नोकरांनीं केलेली मारामारी व त्याच्या घरीं असलेला जखमी मनुष्य त्या चोरांपैकींच एक आहे हें स्वप्नांत देखील वाटलें नव्हतें. म्हणून त्यानें कोतवालाला खरें खरें तें सांगून टाकलें.

परंतु त्या गोष्टीवर कोतवालाचा किंवा सावकाराचा विश्वास बसला नाहीं. त्या सावकाराची ५०० मोहरांची पिशवी गोपाळनें आणखी एकाला देऊन टाकली होती. म्हणजे त्यानें चोरीच्या मालाचा

उपयोग केला. त्या अपराधाबद्दल गोपाळला कैद करण्यांत आलें. या शिवाय सावकाराला त्याच्या मोहरा परत मिळेपर्यंत मुलींच्या बापाला पण तुरुंगांत टाकण्यांत आलें. गोपाळानें मध्यें पडून ती रकम सावकाराला देण्याची करण्याची जबाबदारी स्वतःवर घेतली. त्या मुलींच्या बापाला एक चिठ्ठी देऊन लक्ष्मीकडे पाठविलें. त्यानें त्याला तोंडीं सांगायला सांगितलें कीं ५०० मोहरांसाठीं मला तुरुंगांत टाकण्यांत आलें आहे. तरी त्या पाठवून द्याव्या व घरांत जो मनुष्य जखमी होऊन पडला आहे त्याच्या औषध पाण्याची कोणत्याहि प्रकारें हयगय होऊं देऊं नये.

मुलींचा बाप गोपाळच्या घरीं धांवत गेला. त्यानें लक्ष्मीला गोपाळनें सांगितलेला निरोप सांगितला. घरांत एक मनुष्य खाटेवर कण्हत पडलेला त्याला दिसला. तो त्याला म्हणाला—"गोपाळ मनुष्य नाहीं, देव आहे. स्वतः एका संकटांत आहे. पण आपल्या घरीं आजारी असलेल्या अनोळखी माणसाची त्याला किती काळजी!"

लक्ष्मी सर्व वृत्त ऐकून त्याला म्हणाली—"तुम्ही जाऊन आपल्या मुलींचीं लग्नें

उरकून घ्या. देवाच्या कृपेनें ५०० मोहरा निघतील कोठून तरी!"

मुलींचा बाप म्हणाला—"गोपाळरावांनीं दिलेल्या पांचशें मोहरांपैकीं तीनशेंच खर्च झाल्या आहेत. बाकी माझ्याजवळच आहेत. हुंड्याची रकम दिली. लग्न होईल सावकाश. तीनशें मोहरा कोठें मिळाल्या तर गोपाळरावांची सुटका होऊं शकेल.

"तुम्ही हें असें कांहीं बोलूं नका. तुम्ही त्यांना सोडविण्यासाठीं मुलींचीं लग्नें थांबविलीत असें त्यांना कळलें तर त्यांना वाईट वाटेल. त्यांनीं आयुष्यभर परक्यांची

सोय पाहिली. स्वतःची सोय कधीं पाहिली नाहीं." लक्ष्मी म्हणाली.

चोर तें सर्व अंथरुणावर पडून ऐकत होता. तो कण्हत कण्हत म्हणाला—"तुम्ही गाडीची व्यवस्था केलीत तर मी घरीं जाऊन तेवढ्या पैशाची व्यवस्था सहजीं करूं शकेन. ज्यानें मला जीवदान दिलें त्याला तुरुंगवास हें नाहीं मला खपणार."

लक्ष्मीनें त्याला समजाऊन सांगितलें कीं आजारांत उठून जाण्याची गरज नाहीं.

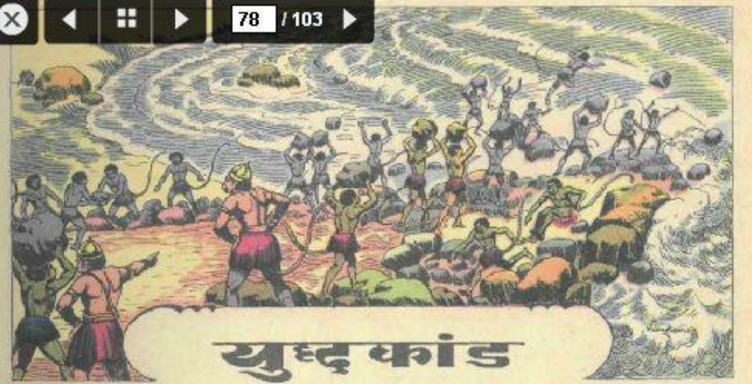
"तुम्ही औषध पाणी सर्व कांहीं केलें व मी आतां चांगला बरा आहें. मला जाऊं द्या." चोर म्हणाला.

चोरानें आग्रह केला म्हणून लक्ष्मीनें व मुलींच्या बापानें त्याला गाडींत बसविलें. चोरानें मुलीच्या बापाला बरोबर चलायला सांगितलें. गाडी चोरांच्या गांवीं पोंचली. जखमी चोरानें आपल्या साथीदारांना सांगून पांचशें मोहरा देऊन मुलींच्या बापाला पाठविलें. त्यानें कोतवालाकडे ती रक्कम जमा केली. सावकाराला रक्कम मिळतांच त्यानें तक्रार मागें घेतली. अशा तऱ्हेनें गोपाळ कैदेंतून सुटला.

मुलींचा बाप आपल्या उपकारकर्त्यांचे आभार मानूं लागला तेव्हां गोपाळ म्हणाला—"या उपकाराबद्दल माझे आभार मानण्या ऐवजीं त्या जखमी माणसाचे मानले पाहिजेत. कारण तो आजारी होता तरी त्या स्थितींत तो तुमच्या व माझ्या मदतीला धांऊन आला हें काय थोडें झालें."

नंतर मुलींचीं लग्नें थाटामाटानें झालीं. मुलींना आशीर्वाद देऊन गोपाळ घरीं परत आला. पतीला सुखरूप घरीं आलेला पाहून लक्ष्मीच्या डोळ्यांत आनंदाश्रु आले.

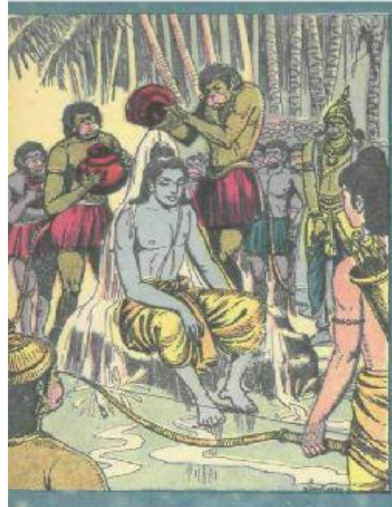

युद्धकांड

सेतुबंध करण्याचें ठरल्यावर श्री रामचंद्रानें आज्ञा केली. त्याबरोबर सर्व वानरसेना सागवान, अशोक, आंबा व इतर मोठमोठे वृक्ष उपटून घेऊन आले व समुद्रांत टाकूं लागले. ताड, माड वगैरे झाडें पण आडवी उभीं टाकून सपाट व रुंद सेतु बांधण्याचें काम सुरू झालें. हत्तींच्या सहाय्यानें मोठमोठ्या शिळा समुद्रांत टाकण्यांत आल्या! दगड पडले कीं समुद्राचे पाणी आकाशापर्यंत वर उडे.

नलनील वानर बांधकामांत हुशार होते. त्यांनीं दोऱ्या घेऊन पूल सारखा रुंद व सपाट रहावा म्हणून तो मोजून पाहिला व ज्या ठिकाणी त्यांना उणीव भासली ती त्यांनीं भरून काढविली. अशा तऱ्हेनें पहिल्या दिवशीं चौदा योजन, दुसऱ्या दिवशीं वीस योजन, तिसऱ्या दिवशीं एकवीस योजन, चवथ्या दिवशीं बावीस योजन व पांचव्या दिवशीं उरलेला तेवीस योजन अशा तऱ्हेनें दहा योजन रुंद व शंभर योजन लांब असा पूल वानरांनीं बांधून काढला, एवढेंच नव्हें तर पांचव्या दिवशीं ते सुवेल पर्वतावर येऊन पोंचले. कोट्यावधि वानर पुलावरून समुद्र ओलांडून लंकेच्या समुद्रतीरावर येऊन पोंचले.

बिभीषण आपल्या अनुयायांसह विरोध करणाऱ्या शत्रूंना समाचार घेण्यास पुढें उभा

होता. हनुमान व अंगद रामलक्ष्मणाला खांद्यावर बसवून लंकेच्या समुद्रतीरीं घेऊन आले. वयोवृद्ध वानरांनीं रामलक्ष्मणांस युद्धाचा संकल्प सोडण्यास सांगून त्यांना आशीर्वाद दिला.

राम लक्ष्मणाला म्हणाला—"आतां उशीर कशाला ? सैन्याला कूच करण्यास आज्ञा दे."

राम धनुष्य बाण घेऊन पुढें निघाला व त्याच्या पाठोपाठ सुग्रीवादि वानर सिंहनाद करीत निघाले. वानरसेनेनें इकडे कूच करतांच लंकेंत रणभेरी वाजली. ती ऐकून वानरांनीं आणखी जोरानें रामाचा जयजय-

कार केला. तो जयघोष राक्षसांनीं ऐकला. निरनिराळ्या तऱ्हेचीं निशाणें व झेंडे लंकेंत दिसूं लागले. तें पाहून रामानें विचार केला, याच लंकेंत सीतेला राक्षसांनीं कैद करून ठेवली आहे आणि लक्ष्मणाला म्हणाला—"लक्ष्मणा, त्रिकूट पर्वतावर विश्वकर्म्यानें स्वतःच्या हातानें निर्मिलेली लंकानगरी पाहिलीस ? गगनचुंबी वाड्यांचे कळस पाहून वाटतें कीं आकाशांतले सोनेरी रंगाचे ढग तर नसतील ? सुंदर उद्यानें व त्यांत पक्ष्यांचा किलकिलाट ऐकून किती आनंद वाटतो मनाला ?"

नंतर रामानें वानरसेनेचा एक गरुड व्यूह रचला. त्या व्यूहाच्या द्वाराशीं स्वतः रामलक्ष्मण उभे राहाले. अंगद व नील आपआपलें सैन्य घेऊन व्यूहाच्या मध्य भागीं उभे राहाले. ऋषभ आपल्या सैन्यासह उजव्या बाजूस, गंधमादन डाव्या बाजूस, जांबवंत, सुषेण, वेगदशी पृष्ठ भागीं आणि सुग्रीव अगदीं पाठीमागें उभा राहिला.

व्यूह स्थापन झाल्यावर रामानें शुकाला सोडून देण्यास सांगितलें. तो तेथून उडाला आणि सरळ रावणाकडे आला. रावण त्याला पाहून स्मित करून म्हणाला—

"माकडांनीं पुष्कळ पेरू खायला घातलेले दिसताहेत ! पंख कापून पिंजऱ्यांत ठेवलें होतें वाटतें ?"

तो रावणाला म्हणाला—"राक्षसराजा ! मी समुद्र पार करून सुग्रीवाला भेटायला गेलों व आपण सांगितलेला संदेश पोंचता केला. सर्व वानर मला पाहून फार चिडले होते. त्यांनीं आकाशांत उड्या मारून मला जमीनीवर ओढलें व नानाप्रकारें माझे हाल केले. त्यांच्याजवळ मी काय बोलूं ? रागीट व क्रूर वानरांशीं काय बोलायचें ? तूंच सांग ! मग त्यांच्याकडून उत्तर तें काय मिळणार ? त्यांनीं मारहाण करून मला डांबून ठेवलें होतें. रामाच्या आज्ञेनें आज सोडलें. राम समुद्रावर पूल बांधून वानरसेनेसह लंका द्वीपांत आला आहे. त्याच्या बरोबर असंख्य शूर वीर वानर आहेत व ते लंकेच्या सिंहद्वारापर्यंत येऊन थडकले आहेत. आतां तूं काय तो निश्चय कर ! सीतेला सोडून दे किंवा युद्धाला तयार हो !"

रावण शुकाला म्हणाला—"मी युद्ध करण्याचाच निश्चय केला आहे. वानर सैन्यानें जो व्यूह रचला आहे तो पाहून

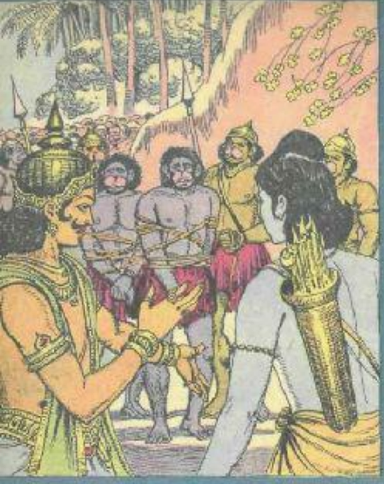

येण्यासाठीं त्यानें पुन्हां शुक व सारण दोघां राक्षसांना पाठविलें. त्यांनीं वानर रूप धारण केलें आणि वानरांच्या सैन्यांत त्यांनीं प्रवेश केला. परंतु वानरसैन्य कोठवर पसरलें आहे, किती आहे हें त्यांना कळलें नाहीं. कारण पर्वत शिखरावर, वन, उद्यान, पर्वत, समुद्र तट जिकडे पहावें तिकडे त्यांना वानरच वानर दिसले.

बिभीषणानें रावणाच्या या दोघां हेरांना ओळखलें. तो त्यांना पकडून घेऊन आला व रामासमोर त्यांना हजर करून म्हणाला—"हे दोघे रावणाचे मंत्री आहेत व वानररूप

घेऊन आपल्या सैन्यांत हेरगिरी करीत फिरतांना पकडले गेले."

शुक व सारण दोघांनीं कबूल केलें कीं रावणाच्या आज्ञेनें रामाच्या सैन्याचा ठाव घेण्यासाठीं ते आले होते.

राम त्यांना स्मित करून म्हणाला– "पाहिलीत ना माझी सेना? मला पूर्वी पाहिलें नसेल तुम्हीं. तें काम पण पुरें झालें जा आतां परत लंकेला."

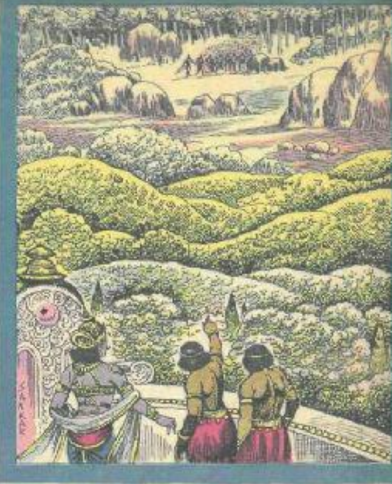
दोघे निशस्त्र होते म्हणून रामानें त्यांचा वध करूं नये अशी आज्ञा केली. नंतर रामानें रावणाकडे जाऊन एक निरोप सांगायला सांगितला. राम म्हणाला– "तुम्ही माझा निरोप असा सांगा कीं रावणा, तूं दुस्साहस करून सीतेला चोरून घेऊन आलास. तुला तुझ्या ज्या बळाचा व पराक्रमाचा गर्व आहे तो पहायला मी आलों आहें. उद्यां उजाडतांच लंकेचा दुर्ग, त्याचें दुर्जेय द्वार व तुझें राक्षसांचें सैन्य माझ्या बाणांना बळी पडेल. तरी सावध रहा!"

शुक व सारण लंकेला परत आले. त्यांनीं रामाच्या शौर्याची व औदार्याची प्रशंसा केली व म्हणाले–"राजा! आम्ही वानर सैन्यांत प्रवेश करतांच बिभीषणानें आम्हांला ओळखलें. आमच्या हालचालीवर नजर ठेवली व आम्हांला कैद करून रामासमोर हजर केलें. परंतु रामानें आम्हांला जीवदान देऊन सोडून दिलें. वानरांच्या सैन्याचे पुढारी राम, लक्ष्मण, बिभीषण, सुग्रीव इत्यादि वीर राक्षस सैन्याचा ध्वंस करण्यास पुरे आहेत. त्यांचा पराक्रम इंद्राहून कमी नाहीं. लंकेचा नाश करण्यास ते चौघेच पुरे आहेत. बाकी वानर सैन्य अगदीं अनावश्यक वाटतें. रामाचें रूप व त्याचें धनुष्य पाहून वाटतें कीं तो एकटाच लंकेचा नाश करूं शकेल. लक्ष्मण, बिभीषणादिकांची गरजच नाहीं. आणि वानरांचा उत्साह विचारशील तर ते फक्त रामाच्या इंगिताची वाट पहात उभे आहेत. आमच्या मतें या युद्धाचा परिणाम आत्मनाश आहे. त्यापेक्षां सीतेला सोडून देऊन तू लंकेचें रक्षण करावें."

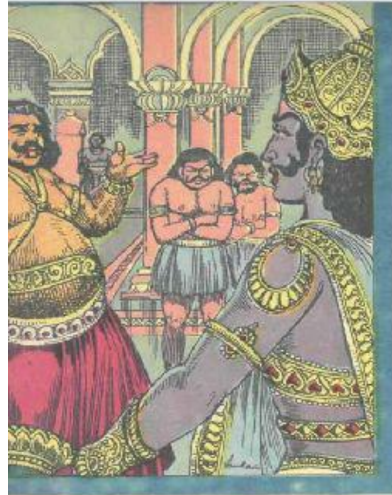
तें ऐकून रावण सारणाला म्हणाला– "अरे एक रामच काय त्रिलोक जरी माझ्या-वर चालून आलें तरी मी सीतेला सोडणार नाहीं. तुम्ही भितरे, राक्षसकुळांगार आहांत म्हणून वानरांनीं एक थोबाडींत मारल्या-बरोबर सीतेला सोडून देण्यास सांगायला धांवलात." असें सांगून रावणानें त्यांची भर्त्सना केली व त्यांना बरोबर यायला सांगून बर्फाच्या महालासारख्या आपल्या सुंदर श्वेत, व गगनचुंबी वाड्याच्या गच्चीवर गेला. तेथून रावणानें मुंग्यांच्या रांगेसारखें पसरलेलें अफाट वानर सैन्य पाहिलें.

सारणला त्यानें विचारलें–"वानर सैन्यांत शूर व बलवान कोण आहे? त्यांचा नायक कोण व त्यांच्यांत मुख्य कोण आहे?"

"लंकेकडे वळून सिंहनाद करणारा वानर नील होय! वर हात करून उभा

असलेला तो अंगद वानरांचा सेनापति आहे. सुग्रीवानें युवराज म्हणून त्याचा राज्याभिषेक केला आहे. तोच वालीचा मुलगा. मारुतीच्या पराक्रमाचा मासला लंकेला पूर्वीच मिळालेला आहे. अंगदाच्या मागें उभा आहे तोच नल. त्यानेंच समुद्रावर पूल बांधला. सैनिकांना जागोजागीं नेमण्याचें काम करणारा तो वानर श्वेत होय आणि तो कुमुद. तो भयंकर रागीट आहे. तो रंभ व तो शरभ. त्यांना मृत्युभय वाटत नाहीं." अशा तऱ्हेनें सारणानें एका मागून एक सर्व वानर नायकांचा परिचय करून दिला.

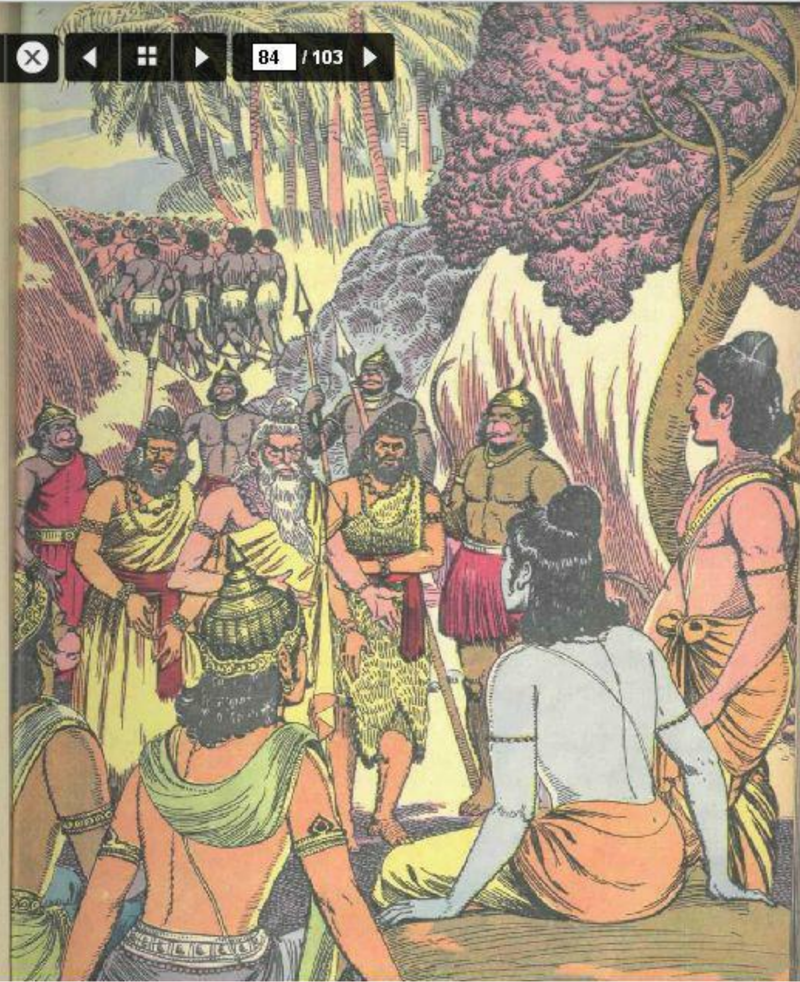

शुकनें आणखी कांहीं वानरांचा परिचय करून दिला. त्याच्या अनुयायांनीं त्याच्या समोर शत्रूची स्तुति केलेली रावणाला आवडली नाहीं. म्हणाला–" मूर्खांनो ! तुमचा हा स्वामिद्रोह ! ज्याच्या छत्र छायेंत राहतां त्याच्याच घरचे वासे मोजतां ? आजच युद्ध सुरू होणार आणि तुम्ही शत्रूचें गुणवर्णन माझ्यासमोर करीत आहां ? हेंच का शिकलांत आजपर्यंत ? तुमचा मी शिरच्छेद केला असतां. परंतु तुम्ही पूर्वीं माझी जी चाकरी केली आहे ती आठवून मी तुम्हांला क्षमा करतों. दूर व्हा माझ्या डोळ्यासमोरून !" तें ऐकून दोघे माना खालीं घालून व रावणाचा जय जयकार करीत तेथून निघून गेले.

रावणानें महोदरकडे निरोप पाठवून आपल्या गुप्तचरांना बोलविलें व म्हणाला– "तुम्ही रामाकडे जा, तो काय काय करतो हें मला येऊन कळवीत जा. त्याचे कोण कोण मित्र तेथें जमा आहेत हें देखील मला येऊन सांगा. राम केव्हां झोंपतो, केव्हां उठतो काय काय करतो वगैरे जी जी बातमी काढतां येईल ती सर्व काढून आणा म्हणजे युद्धाची रूपरेषा आखतां येईल."

गुप्तचर हेरगिरी करण्यासाठीं शार्दूलला बरोबर घेऊन वेष पालटून सुवेल पर्वतानजीक राम, लक्ष्मण व बिभीषण होते तेथें येऊन पोंचले. रामलक्ष्मणांना व वानरसैन्या पाहून ते घाबरूनच गेले.

बिभीषणानें त्यांना लगेच ओळखलें. शार्दूल दुष्ट आहे हे बिभीषणाला माहीत होतें. म्हणून त्याला व इतर गुप्तचरांना कैद करून त्यांना वानरसैन्याधिकाऱ्याकडे पाठवून दिलें. वानर त्यांना ठार करण्याच्या बेतांत होते. पण रामानें मधें पडून शार्दूल

व इतर गुप्तचरांना सोडून देण्यास सांगितलें. ते लंकेला परत गेले. त्यांनी रावणाला जाऊन सांगितलें कीं राम ससैन्य सुवेल पर्वतानजीक तळ देऊन बसला आहे.

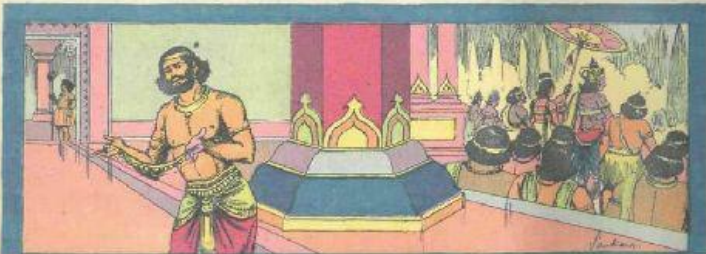
रावणानें शार्दूलाला विचारलें—"काय रे! तुझें तोंड असें उतरलेलें कां?"

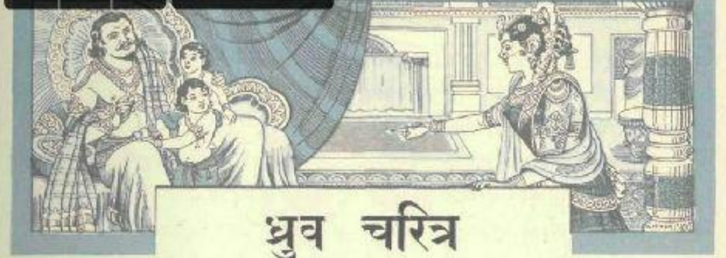
शार्दूल म्हणाला—"राक्षसराज! त्या वानरांच्या सैन्यांतलें गुपित काढून आणणें सोपें नाहीं. कारण मी आंत पाऊल टाकल्यावरोबर मला त्यांनीं ओळखलें व कैद केलें. बिभीषणाच्या मंत्र्यांनीं प्रथम मारहाण केली. नंतर वानरांनीं मारलें. मी बेशुद्ध पडलों होतों व मरणारच होतों. पण ऐन वेळीं रामानें येऊन मला वांचविलें. तो म्हणाला—"मी लंकेला वेढा देण्यासाठीं किंवा लंकेचा ध्वंस करण्यासाठीं आलेला नसून सीतेला सोडवून नेण्यासाठीं आलों आहें." माझ्या मतें तूं सीतेला सोड व सुखपूर्वक राज्य कर.

रावणानें वानर सैन्याच्या प्रमुख नायकांचें वर्णन करायला सांगितलें. नंतर आपल्या मंत्र्यांना बोलावून त्यांच्याशीं मंत्रणा केली व कांहीं गोष्टींचा निर्णय घेऊन त्यांना निरोप दिला. नंतर मायावी विद्युत्‌जिव्ह नांवाच्या राक्षसाला बरोबर घेऊन सीतेकडे निघाला.

तो विद्युत्‌जिव्हेला म्हणाला—"माया करून सीतेला फंसवावयाचें आहे. तूं रामाचें डोकें तयार कर. धनुष्य बाण असले पाहिजेत. तें सर्व घेऊन माझ्याकडे ये."

विद्युत्‌जिव्ह तें कबूल करून रावणानें दिलेलें इनाम वगैरे घेऊन निघून गेला. नंतर रावण अशोकवनांत राक्षसिणींच्या पाहाऱ्यांत बसलेल्या सीतेकडे गेला.

ध्रुव चरित्र

सर्वांत प्रथम मनूचें नांव स्वयंभू होतें. त्याच्या बायकोचें नांव शतरूपक. त्याला प्रियव्रत व उत्तानपाद नांवाचे दोन मुलगे होते. उत्तानपादच्या मोठ्या बायकोचें नांव सुनीति व धाकटीचें सुरुचि होतें. सुनीतीला ध्रुव व सुरुचीला उत्तम नांवाचा मुलगा होता.

एकदां उत्तादपाद राजा धाकटी राणी सुरुचि हिचा मुलगा उत्तम याला मांडीवर घेऊन त्याच्याशीं गोडगोड गप्पा मारीत असतां ध्रुव धांवत धांवत आपल्या बापाकडे आला व बापाच्या मांडीवर बसायला धांवला. पण उत्तानपाद राजानें आपल्या धाकट्या बायकोच्या रागच्या भयानें त्याला मांडीवर घेतलें नाहीं. त्या वेळीं सुरुचि पण तेथें होती. ती म्हणाली—"वेड्या! बापानें तुला मांडीवर देखील बसूं दिलें नाहीं, मग उद्यां तुला सिंहासनावर कसें बसतां येईल? माझ्या पोटीं जन्माला आला असतास तर हीं दोन्हीं तुझ्या नशिबीं आलीं असतीं. जाऊन तप कर म्हणजे पुढल्या जन्मीं तरी माझ्या पोटीं जन्म घेण्याचें भाग्य लाभेल!"

सावत्र आईचीं हीं कटु वाक्यें ध्रुवाच्या हृदयाला झोंबलीं. बाप देखील सर्व ऐकून गप्प बसलेला पाहून ध्रुवाला फारच वाईट वाटलें. तो रडत आपल्या आईकडे गेला.

दुःखी ध्रुवाला हृदयाशीं कवटाळून ती माउली त्याला म्हणाली—"बाळ, आज आपण दुःखी आहों. पूर्वजन्मीं आपण कोणाला तरी दुःखी केलें असणार. त्या पापाचें फळ देव आपल्याला या जन्मीं देत असेल. सुरुचि तसें म्हणाली हें माझें दुर्भाग्य! या पेक्षां जास्त आतां मी काय सांगूं? तूं

असल्या दुर्दैवी मातेचा मुलगा. तुझ्या नशिबीं देखील पित्याचें प्रेम नसल्यास नवल काय? पण एक गोष्ट खरी. सुरुचीनें तुला तप करायला सांगितलें आहे. अवश्य कर. या पित्याच्या मांडीवर बसण्यापेक्षां त्या परम पित्याच्या मांडीवर बसण्यांतच ज्यास्त भूषण आहे."

आईचा तो उपदेश ध्रुवाच्या हृदयावर बिंबला व तो तपश्चर्या करण्याचें ठरवून घराबाहेर पडला.

त्याला वाटेंत नारद महर्षि भेटले. त्यांनीं त्याला विचारलें–"अरे बाळ! तुझे ओंठ पिळले तर दूध निघेल आणि तुझ्या मनांत इतका राग व रोष? कोठें निघालास? फिर मागें!"

"मुनींद्र! सुरुचि मातेनें जें म्हटलें तो मला उपदेशच झाला आहे. त्यांत राग कसला?" ध्रुव म्हणाला.

"बाळ या पोरवयांत एवढा मान किंवा अपमान मानून मनाला लावून घेणें शोभत नाहीं. तूं तपश्चर्या करून देवाला प्रसन्न करायला निघाला आहेस. कित्येक जन्म तपश्चर्या करून देखील ज्या विष्णूचें दर्शन घडत नाहीं त्याचें दर्शन तुला या एकाच जन्मांत कसें घडणार? म्हणून हा विचार सोडून दे." नारद म्हणाला.

ध्रुव म्हणाला–"मुनीश्वर! आपण जो उपदेश केलात त्याबद्दल मी आपला आभारी आहें. आपण समर्थ आहां. देवाचें दर्शन घडावें यासाठीं सोपा मार्ग सांगितल्यास मी आपला फार फार आभारी होईन."

ध्रुवाच्या अढळ मनाची स्तुति करून नारद मुनि म्हणाले–"बाळा ध्रुव! यमुनेच्या काठीं मधुवनांत जाऊन तूं रहा. कालिंदी नदींत नित्य स्नान करून द्वादश अक्षरांच्या मंत्राचा एकाग्र चित्तानें जप कर. विष्णु तुझी इच्छा पुरी करण्यास धांवून येईल."

त्या प्रमाणें ध्रुव तप करूं लागला आणि इकडे नारदमुनि उत्तानपाद राजाकडे आले. राजानें त्यांची पादपूजा करून त्यांना बसायला सांगितलें. नारदमुनि आशीर्वाद राजाला म्हणाले–"कांहीं दुःख कष्ट नाहीं ना तुला?"

तेव्हां उत्तानपाद राजा म्हणाला–"मुनीश्वर! माझा पांच वर्षांचा मुलगा ध्रुव सावत्र आईच्या कटु वचनानें दुःखी होऊन घरून निघून गेला आहे. त्याच्या जिवाचें कांहीं बरें वाईट होऊं नये व तो घरीं परत

यावा असें मनाला फार वाटतें. माझीच चूक! मी त्याला दूर लोटला."

त्यावर नारद मुनि म्हणाले—"राजा! तुझा मुलगा खुशाल आहे. देवानें त्याचें गाऱ्हाणें ऐकलें आहे. देवाची माया ज्याच्यावर जडली त्याच्या जिवाला कसला धोका? तो तपश्चर्या करून त्यांत मोठें यश मिळवून लवकर परत येईल. तूं अगदीं बेफिकीर रहा!" असें सांगून नारदमुनि निघून गेले.

नारदानें ध्रुवाचा क्षेम समाचार दिल्यावर उत्तानपाद राजाच्या हृदयाचें समाधान झालें. तरी त्यावेळेपासून त्याचें चित्त राज्य कारभारांतून उडालें. नेहमीं आपल्या गुणी-बाळाचाच विचार त्याच्या मनांत येई.

तिकडे ध्रुव मधुवनांत पोंचला. कालिंदी नदींत स्नान करून तो ध्यानमग्न होऊन बसला. ती रात्र त्यानें उपोषण केलें. पहिल्या महिन्यांत दर तीन दिवसांनीं तो फलाहार करी. दुसऱ्या महिन्यांत दर सहा दिवसांनीं तो झाडाचा फक्त पाला खाऊन राहाला. तिसऱ्या महिन्यांत दर नऊ दिवसांनीं त्यानें फक्त एकदां जलपान केलें. चौथ्या महिन्यांत त्यानें प्राणायाम केला. दर बाराव्या दिवशीं फक्त एकदांच वायुभक्षण केलें. पांचव्या महिन्यांत पूर्ण प्राणायाम करून व देवाचें ध्यान धरून तो एकाच पायावर उभा राहून तपश्चर्या करूं लागला.

त्याची खडतर तपश्चर्या पाहून त्रिलोक कंपित झाले. दिक्पालक विष्णूकडे धांवले. विष्णु म्हणाला—"उत्तानपाद राजाच्या मुलाच्या तपश्चर्येमुळें त्रिलोक डोलूं लागले आहेत. तुम्ही घाबरूं नका." असा धीर विष्णूनें त्यांना निरोप दिला. [पुढें चालू]

३४. येसिमेटचें खोरें

कॅलिफोर्नियाच्या येसिमेट नॅशनल पार्क मध्यें (११०० वर्ग मैल) हें खोरें आहे. याचें क्षेत्रफळ ८ वर्ग मैल आहे. मेसेर्ड नदीच्या प्रवाहामुळें हें खोरें बनलें आहे. कोठें कोठें या खोऱ्याची खोली ३००० फुट आहे. या खोऱ्यांत अनेक धबधबे आहेत. सर्व धबधबे जोडले तर त्यांची लांबी एकूण सहा मैलांची होईल. त्यांत येसिमेटचा धबधबाच १४३० फुट आहे. जगांतील सुप्रसिद्ध धबधब्यांत तो एक मोडतो.

या पार्क मध्यें पारिपोसा नांवाची एक बाग आहे. त्यांत सिक्वोइया नांवाचे वृक्ष आहेत. हे वृक्ष फारच मोठे आहेत व जुने पण आहेत. या चित्रांत दाखविलेला वृक्ष चार हजार वर्षे वयाचा आहे. म्हणजे गौतम बुद्धाचा जन्म झाला त्यावेळीं याचें वय १३०० वर्षांचें होतें. या वृक्षाचें खोड ९६ १/२ फुट आहे तर उंची २०९ फुट. वृक्ष समुदायांत हाच वृक्ष सर्वांत जुना आहे.

या जातीच्या वृक्षांची जोपासना 'सिक्वोइया' पार्क मध्यें फार काळजी पूर्वक केली जाते. हा पार्क म्हणजे एक मोठें अरण्यच आहे. येथील वृक्षांवर १९१६ पूर्वी कांहीं लोकांची मालकी होती. सरकारनें अरण्याच्या रक्षणाची उत्तम व्यवस्था केली आहे.

